

Kapitány Ágnes -- Kapitány Gábor:

Az utca beszéde és viszonya a legitimitáshoz¹

I. SZÖVEGEK AZ UTCA NYELVÉN

1. Bevezető megjegyzések

A Magyar Nyelv Értelmező Szótára az "utca" fogalom három jelentésével foglalkozik. Az első kettő a szó elsődleges tartalma szerint, egyfajta "közlekedő teret" jelöl, a harmadik utal a fogalomhoz kötődő *szociális asszociációkra* is. Az "utca" ebben az értelemben a "köznép" fogalmához kapcsolódik, mindenképpen a vulgáritás képzetei fűződnek hozzá. Mert, miként a mondás tartja: "az utca mindenkié". A felsőbb rétegek a társadalmi csoportok, kasztok legélesebb elkülönülése idején is a városok, falvak utcáin óhatatlanul találkoztak az alsóbb osztályok tagjaival. (A tiltott városok, zárt negyedek, vagy az ötvenes évek zárt utcái elkülöníthették, elkülöníthetik ugyan a felső rétegek életterét, ha azonban e rétegek nem élik le teljes életüket kalitkában, legalább időlegesen használniuk kell azokat az utcákat is, amelyeket mások is használnak). Az "utca" fogalmához így hozzátársulnak a fészületlen vulgáritás, a mindenkori hatalom szempontjából megbízhatatlan tömeg jelenlététől veszélyes káosz képzetei. (Lásd még: utcagyerek, utcanő, a lakásban beszennyezettsége miatt leveendő utcai cipő, utcai ruha). A városi társadalmakban a lázadások is "az utca" megmozdulásai, bennük "az utca hangja" erősödik fel. Az utca nyelve az irodalmi nyelvhez képest csiszolatlan, és a nyelvi formák terén is lázadásra hajlamos. Bár a mindenkori hatalom az utcák életét is szabályozza, az utca sosem fosztható meg teljesen a szabadság legalább elemekben megmutatózó jelenlététől, (s amikor szélsőséges diktatúrák ezt mégis megteszik, ez mindig csak időleges és abnormis állapot lehet). *Az utca beszédének tanulmányozása tehát a jogilag körülbástyázott hatalomhoz, a legitimitáshoz való viszony elemzésének adekvát terepéül is kínálkozik.*

Nem egyértelmű azonban az sem, hogy mit tekintünk "az utca beszédének". Természetesen elemzésre érdemes a szó szoros értelmében vett beszéd: a verbalitás azon fajtája, amelyet az utcán, az utca anonimitásába burkolózó személyek gyakorolnak. Ez azonban csupán egy szelete annak a jelrendszernek, (sőt: jelrendszer-együttesnek), amellyel az utca kifejezi magát. (Itt nyomban közbevetendő: jogos-e ez a megszemélyesítés: *van-e olyan alanyiség*, amelyet előző mondatunk feltételez, vagy "az utca beszéde" nem egyéb, mint az utcán megjelenő számos cselekvő tevékenységének együttese? Úgy véljük, egyfelől persze ez az igazság: a valóságos alanyok az egyes cselekvők. Másfelől azonban ha van olyan nézőpont, amelyből nézvést "az utca" a fent említett gyanús, lázadó arculatot ölti, a viszonyítás létrehozza a

---

¹ Ez az írás egy korábban írott és részben publikált tanulmányunk változata (az eredeti változat a Magyar Szemiotikai Társaság Balázs Géza és Voigt Vilmos szerkesztette "Jeles jogok – jogos jelek {Nyelvi jogok – társadalmi konfliktusok}" című kiadványában jelent meg, 2000-ben).

viszony másik oldalát is, és ebben az értelemben az egyes egyének és csoportok cselekvéseinek eredőjében² létrejön egyfajta lehetséges alanyiség is).

A szó szoros értelmében vett beszéden kívül az utca tele van vizuális jelekkel, hangjelekkel, és a többi érzékleti terület jelzéseivel, írott szövegekkel, és az emberi viselkedésben (a testbeszédben, a szociális szimbolikában, stb.) kifejeződő információkkal, és mielőtt az utca beszédének a legitim hatalmi szférához való viszonyáról beszélünk, előbb vázlatosan végig kellene tekintenünk az utca jelrendszer-együttesén³: mi minden -- és hogyan -- kerül kifejezésre a jeleknek ebben a komplex rendszerében? (Egy cikk terjedelme persze csak azt teszi lehetővé, hogy vagy kiemeljünk egy részt az utca jelrendszeréből, és azt elemezzük, vagy felsoroljuk az utca beszédének az elemzés számára kínálgató összetevőit, ezek nagy részét óhatatlanul csak vázlatosan érintve. Jelen esetben mi az utóbbi megoldást ítéltük célszerűbbnek, mert fontosnak tartjuk, hogy ezt a jelrendszer-együttest az elemzés egészében, valóban összetevői *rendszerében* közelítse meg).

*

2. Első jelcsoport: a házak és tereptárgyak.

Az utcákat általában házak határolják: az utca szélességén kívül ezek mérete, jellege teszi az utcát összenyomottá, vagy magabiztosan terpeszkedővé. A házak mérete, stílusa, anyaga, díszítettsége, állapota, részeinek arányai -- megannyi jelzés: a bennük élők illetve a bennük működő intézmények státuszáról, mentalitásáról, világképéről tanúskodik. A házaknak vannak olyan részei is, amelyek *kifejezetten az utcával való kommunikációt* szolgálják. Ilyenek a *kirakatok, az utca felé forduló erkélyek, ablakok, kertes övezetekben a kerítések, az előkertek*. (A házak ezen elemeiről a kirakatok kivételével "Beszélő házak" című könyvünkben⁴, részletesebben írtunk, így most csak azt emeljük ki, ami az utca nyelve szempontjából fontos).

Az utca felőli oldalon⁵ kialakított *erkélyek* eleve az utca nyilvánosságával való kapcsolattartás "helyiségei". Nagyon jól kifejezi ezt a szimbolikus szerepüket az a tény, hogy az államszocializmus idején, (és ez nyilván érvényes minden, a demokratikus nyilvánosságot

---

² Hiszen "az utca nem egyszerűen a közlekedés helye, hanem ....egy olyan színpad, ahol a szereplők politikai, gazdasági, társadalmi vagy éppen kulturális akarataikat megjelenítik; ahol a különböző csoportok szimbolikus eszközökkel kinyilvánítják 'társadalmi otlétüket'". (Niedermüller Péter: /1995/: A város és a városi kultúra: antropológiai megközelítés. [In: Kapitány Ágnes-Kapitány Gábor /szerk./: /1995/ "Jelbeszéd az életünk". A szimbolizáció története és kutatásának módszerei. Osiris-Századvég, Bp. 561. old.]

³ Ha a "beszéd" és "nyelv" Saussure-i megkülönböztetését rávetítjük az utca jelrendszereire, a célzott "beszédtől" meg kell különböztetnünk egy folytonosan alakuló "szöveget". Az egyik esetben az "utca" véleményt nyilvánít, és (többek között) a hatalomhoz is beszél, ez esetben -- mint minden beszédaktusnak -- a közlésnek alanya is van: az alany az a "köznép", amely kritikával viszonyul irányítói világához. A másik esetben nincs határozott alany, (csak a különböző aktivitások eredője, amelyben egyik összetevőként a hatalom is jelen van, a hatalom is elhelyezi a maga jeleit). Ez utóbbi esetben a különböző jelzések eredőjeként létrejött jelzés-együttesnek természetesen megcélzottja sincs. Ez azonban nem jelenti azt, hogy "olvasója" ne lehetne: minden egyén olvassa, vagy legalábbis olvashatja ezt a szöveget. Az első részben ebben az értelemben fogjuk az utca nyelven megfogalmazott szövegeket (a rendelkezésre álló szűk keretek között) elemezni. (A nyelv--beszéd analógiát az utca jeleinek olvasása során más összefüggésben is lehet használni: De Certeau például /De Certeau, 1984/ a sétát tekinti olyan beszédnek, ami az utca terének nyelvét aktualizálja. A tér--mozgás viszony azonban csak az egyik az utca jellegét meghatározó tényezők közül).

⁴ Kapitány—Kapitány (2000).

⁵ A kertek felé forduló erkélyek egy egészen másfajta "nyilvánosságba", a természet "nyilvánosságába" kapcsolják be a lakásokat.

korlátozó diktatúrára), az erkélyek nagy része *használaton kívül került*, lomtárrá vált; a lakások bezáródtak, lakóik számára a nyilvánosság túlságosan veszélyes, nem-kívánatos terepnek mutatkozott. A rendszerváltás után számos helyen az erkélyek birtokbavétele, belakása volt megfigyelhető, s ezt *a civil társadalom revitalizálódásának* egyik első jeleként értelmezhetjük.

Hasonló jelentése volt az *előkertek* újjáéledésének is. Mindkét tendencia azt mutatta, hogy megkezdődött az élet óvatos kihúzódása a korábban senkiföldjének tekintett közterületekre: *a privát és a nyilvános közötti határok*, (amelyek reakcióként alakultak ki a hatalomnak a privátszféra ellenőrzését is célul tűző törekvéseire), *újra oldódni kezdenek*. Az előkertek gondozása a kertés övezetben a magántulajdon újra-vállalhatóságát is jelezte: a magánház világa az előkert által kilép a közterületre, amelynek a maga portája előtti darabját a magáénak érzi: demokratikus communitásban a köztulajdonban lévő utca egyszersmind az ott lakó magántulajdonosok közös tulajdonának tekintetik⁶. Ez abban is kifejezést nyer, hogy több kertvárosban, községben versenyt is kezdeményeznek az előkertek szebbé tételére. (Ez némileg hasonlít a korábbi "Tiszta udvar, rendes ház" mozgalomra, de meghatározó különbség, hogy szerveződése ellenkező irányú. Míg ott a hatalom minősítése döntött, amit megint csak a privátszférába való behatolás, az afölötti ellenőrzés kísérleteként értékelhetünk, most alulról szerveződik a "mozgalom", a kezdeményezés többnyire még csak nem is önkormányzati, hanem lakóközösségi, illetve "baráti kör" szintű.) *A magántulajdon hangsúlyos jelenléte* két formában is megfigyelhető az előkertek⁷, illetve a házak előtti járdák alakulásában. Egyrészt jelen van egyfajta önkiterjesztési törekvés, *térfoglalás*: van, ahol az előkertet mintegy hozzácsatolják a házhoz, lecsípve így egy darabot a közterületből; másrészt, és azért ez az általánosabb, az előkert elsődleges funkciója a *közlés*: a tulajdonosok *saját státuszukat, életük rendezettségét jelzik* az előkertek, illetve a ház előtti járda minőségével⁸, (amely gyakran sokkal jobb, mint az általános). Néhol az önkormányzat (mint a közterület tulajdonosa) vállalja magára az előkertek létesítését, de ezek egy idő múltán elvadulnak, kipusztulnak, ha nincs jelen a mögöttük élők (magán)tulajdonosi önkifejezése. Ahol viszont a lakók saját kezükbe veszik a ház előtti terület gondozását, ezzel egyúttal azt is kifejezésre juttatják, hogy elég jómódúak ahhoz, hogy a közterület fenntartásába, csinosításába önerőből beszálljanak, azt végülis a magukénak, a köztulajdon valóban közös tulajdonuknak tekintik⁹.

Az állami tulajdon dominanciájának évtizedei után egyébként az is változás, hogy *az önkormányzatok is aktivizálódtak* az utca képének kialakításában. Aktivitásuk, amelynek különböző formáiról még lesz szó, közvetlen eredményein kívül egyértelműen a *decentralizálódás* jelzése is. annak jelzése, hogy az állammal szemben a kisebb egység, a lakóközösség (település, kerület, körzet) tekintendő az életkeretek megszervezése szempontjából domináns tényezőnek. Az önkormányzatok tevékenységének eléggé hangsúlyos szelete ez a szépités, a harmonikus-otthonos környezet kialakításának

---

⁶ Szemben az államszocializmussal, amelyben a köztulajdon, s így az utca is a magántulajdonnal szemben ellenséges államhatalomé, a magántulajdonnak csak a közterületen kívül van -- ott is nagy mértékben megkérdőjelezett -- létjogosultsága.

⁷ Az előkertek arculatából persze sok egyéb is kiolvasható: az itt alkalmazott növények jellegében például ma egy *urbanizációs minta hódít* (egzotikus díszcserjék, tuják, stb.). falun is, a hagyományos előkerti virágokkal (árvácska, tátika, szarkaláb, stb.) szemben; és feltűnőek a regionális különbségek is (például az Alföld és a Dunántúl között, mely utóbbinak nyugati részén az előkertekben is erős osztrák hatás érezhető).

⁸ Járótéglák, drága burkolatok, stb.

⁹ Van, ahol a házhoz vezető úttestet (az utca egy szakaszát) is az ott lakó magántulajdonos készítteti el.

programja.¹⁰ Több városban, községben is látható, hogy (virágokkal, zászlókkal) feldíszítik a villanyoszlopokat, artisztikus utcanév-táblákat, cégereket terveztetnek, nosztalgikus hangulatú padokat helyeznek el. A lakályosság-törekvést jelzi maga a közhasznúvá vált "utcabútor" kifejezés is, és az ilyen eszközök – elvben az utcai kommunikáció segítőiként -- az utóbbi években meg is szaporodtak a köztereken¹¹. Sokhelyütt az utcanév-táblákon a kisebb lakókörzet elnevezését is feltüntetik (gyakran a hajdani dülőnevek ezek), s ebben *a lokális tudat (és öntudat) megerősítésének, felélesztésének, megteremtésének* lehetősége is benne rejlik.

Ehhez kapcsolhatók a házak falain látható emléktáblák, amelyek a település, a lakókörzet jeles szülőiteire, hajdani híres lakóira, egyes, az adott környezetben lejátszódott történelmi eseményekre emlékeztetnek, ezáltal is szolgálva a *helyi öntudat* kialakítását. Szobrot általában a nagyobb közösség, az egész ország nagyjai kapnak, mindennapi ismerőssé válásuk, az adott környezethez kötött jelenlétük következtében azonban (az utcanév-adókhöz hasonlóan) az ott lakók szemében némi érzelmi többlet társul hozzájuk, és helyi "kultuszuk" szerepet játszhat a lokálpatriotizmus erősödésében is. Az elsődlegesen díszítő szándékkal elhelyezett szobrok (és más művészi alkotások), -- s a nagy emberek emlékét megörökítő szobrok közül is a híressé, művészettörténelmi értékévé váló művek -- az esztétikum, a kultúra kellemességét viszik a helyi közösség életébe. (Sajátos szerepet játszanak a szobrok között azok az utóbbi évtizedekben világszerte népszerűvé vált szobrok, amelyek emberméretűek -- vagy annál egy kicsit kisebbek --, és mindenfajta emelvény nélkül helyeztetnek el a gyalogosforgalom közepén, vagy "partjain". Ezek az alkotások a meghökkentésen, ember és ábrázolása összekeverésének, felcserélésének lehetőségén alapszanak¹², a piederstálon álló kő-, és bronzalakok gögös monumentalitásával szemben az egyszerű hétköznapiaság, a törékeny gyarlóság, az emberléptékű létezés szemléletét hirdetik, s az utca életébe beviszik a játék, a tréfa hangulatát is).

Az utcakép javítására minden korszakban történnék kísérletek¹³, de mint a fenti példák is bizonyítják, egyáltalán nem mindegy, hogy ebben mire esik a hangsúly, ki a változások kezdeményezője, és milyen jelleggel hajtják azokat végre. A késő-Kádár kor jellemző megoldása volt például *a Patyomkin-fal jellegű "tömbrehabilitáció"*, amelynek során (elsősorban a főútvonalakon) a házak kifelé látszó, homlokzati részét újították fel, jól tükrözve azt, hogy a nyolcvanas években már maga a rendszer is csak *a kifelé fenntartott látszat szintjén volt életképes*, s erői nagyrészt éppen ennek a látszatnak a fenntartásában merültek ki. *A felújítások gyakran az egyenlőtlen lehetőségek tükrözői*. A kilencvenes években sokhelyütt lehetett látni, hogy egy-egy nagyobb épületnek csak egy részét hozták

---

¹⁰ Hogy ez a program milyen hangsúlyos korunkban, hadd utaljunk arra, hogy például Venezuelában majdnem megnyerte a végül azután Chavez győzelmével végződött választást egy korábbi szépségkirálynő, akinek az elemzők szerint lényegében abban állt a programja, hogy széppé, esztétikussá teszi az országot, (amit a vezetése alatt álló körzetben -- a házak színesre festésétől a rendőrök egyenruhájának újraterveztéséig -- mintaképpen meg is valósított).

¹¹ A főváros egyes részein, de vidéki városokban és falvakban is jelentős erőfeszítések történtek a sétáló utcák, főterek, korzók rehabilitálása, újra elevenné tétele, a hagyományos városi funkciók visszavétele érdekében. De idesorolhatóak Budapesten a Duna-part belakására történt kísérletek is. A "Duna Plage" kísérlete inkább a virtuális, mesterséges valóságot építő akciók közé sorolható, de vannak valóságos fejlemények is, amennyiben több helyütt javult a vízpart megközelíthetősége, s mindenképpen nőtt a folyónak a város életébe való bekapcsolódása – például a hajókon kialakított vendéglők, koncert-színhelyek által.

¹² Felelevenítve ezzel melleleg egy ősi mitológiai toposzt...

¹³ A házak színes festése például mindig erősen befolyásolhatja az utca jellegét, hangulatát. A két leggyakoribb ilyen "feldobó" színhatás a *vitalitást* sugárzó meleg színek (vörös, sárga), illetve *az elegancia* képzetét hordozó kék, fehér, acélszürke alkalmazása.

rendbe, az épület többi részénél jóval magasabb színvonalon alakítva ki ott valamilyen vállalkozás -- gyakran bank, biztosító társaság, utazási iroda, stb. --helyiségeit. A szegényes környezetből kicsillogó gazdagság ezen szigetei megint csak hű kifejeződései egy korszaknak, amelyben az egyéni gazdagodás látványos példái még nem álltak össze egy általános (életszínvonal) emelkedést biztosító gazdasági rendszerré. (Kétségtelen ugyanakkor, hogy az így megjelenő üzlethelyiségeknek, ha nem mennek gyorsan csődbe¹⁴, *húzóhatásuk* is van: az elegáns hatást keltő üzletek vonzzák a hasonlókat; ha az ilyen üzletek elszaporodnak, az növeli a körzet lakásainak értékét is).

Miként előkertjeikkel a kertés villák, az üzletek is terjeszkednek, előrenyomulnak az utcán, "megszólítva" az arra haladókat. Maguk a kirakatok, de a nemes, drága anyagokból készült, díszes (érdekes, barátságos, vicces, szép) *portálok* is azt a célt szolgálják, hogy magukra irányítsák a figyelmet és behívják a járókelőket.¹⁵ Az utóbbi időben (először csak a karácsonyi vásár idején, de mindinkább az év többi részén is) az üzletek utcai standokkal, árusítóhelyekkel terjesztik ki területet, s ez (az előkertek említett példájához ebben is hasonlóan) közvetve azt is sugallja, hogy a gazdagság nagyobb hatalom, mint az állam hatalma (amely időnként igyekszik megtisztítani az utcát a kereskedelmi tevékenység elburjánzásától).¹⁶

Az állami és önkormányzati kezdeményezések az utóbbi időben egyébként a helyi öntudat kialakítása mellett (és az emberbarátabb környezet kialakításának törekvésével tulajdonképpen erre az öntudatra is hatóan) egyes *állampolgári jogok* jelzését is magukban foglalják. Az utca jelrendszerében egyre több helyütt vannak jelen például (ha még nagyon távol is a kívánatosól) a különböző hendikepes csoportok érdekeire fordított figyelem jelei: külön parkolóhelyek, rámpák, WC-k a mozgássérültek számára, beszélő közlekedési lámpák a vakoknak, stb. egyszerre szólva *az egyenlő életlehetőségek biztosításának szükségességéről, az élethelyzetek sokféleségének elismeréséről*, arról, hogy a közszféra kötelessége az egyes emberek kényelmének szolgálata, de arról is, hogy az egyénnek mégiscsak magának kell helyt állnia a számára különböző nehézségeket jelentő környezetben, s a paternalista közgondoskodás helyett mindinkább rá van kényszerítve erre az önállósodásra: a közszféra éppen ebben az *önállóbb önfenntartásban* nyújthat neki segítséget.

A *gondoskodóbb* szemlélet terjedése nemcsak a hendikepesek segítésében nyilvánul meg. A padok pihenőül kínálóknak a fáradt járókelők és beszélgető helyül az erre ráérők számára. A bank-automaták¹⁷ munkaidőn túl is lehetővé teszik a pénzfelvételt és meggyorsítják az eljárást, azokhoz igazodva, akiknek sietős a dolguk. A településről-körzetről tájékoztató információs automaták megtakarítják a kérdezősködést annak, aki nem ismerős az adott környéken. A kényelmet szolgálják a szaporodó biciklitárolók is, (zár megoldásaikkal utalnak a közbiztonság megromlására is -- amit az utcaképből a berácsozott ablakok, a zárva-tartott kapuk is alátámasztanak). A járókelők kényelmét szolgáló berendezések itt-ott korábban is

---

¹⁴ Jellemzővé vált egyébként – főként a korábbi évtizedek stabil változatlanságához viszonyítva – az üzletek tulajdonosainak, jellegének gyors változása. Ez részben az egyes vállalkozások ingatagságát jelzi, de van egy olyan általános jelentése is, amely a környezet ismerős otthonosságával szemben inkább az ideiglenességet sugallja.

¹⁵ A portálok és cégtáblák területén a kilencvenes évek talán két legszembeütőbb tendenciája az idegen nyelvű (vagy annak szánt) feliratok, illetve a különleges, gyakran archaizáló, vagy éppen vicces (a jó hangulatot megalapozó) elnevezések voltak. (Vendéglő a négy itczéhez, Banyatanya, stb.)

¹⁶ Az utca ilyen megszólítása falun és falusias övezetekben is terjed: mind több helyütt láthatóak az ablakba kitett áruk, kisvállalkozásoknak a szó szoros értelmében vett "kirakataiként".

¹⁷ Az utcai bank-automaták néhány más, korszerű tereptárggyal együtt (információs automaták, új telefonfülkék, stb.) a modernség, a gyors reakciókra alapozott üzleti élet, a dinamikus nagyvárosi lét jelképei is.

jelen voltak, az utóbbi években azonban ezek együtt és elég nagy mennyiségben jelentek meg ahhoz, hogy célzatos tendencia kifejeződésének értékelhessük, (amelynek lényege, hogy az adott környezet életének aktív alakítói, irányítói -- elsődlegesen: az önkormányzatok -- hangsúlyozottabban igyekeznek kiszolgálni a polgárok lehetséges szükségleteit.¹⁸ Ugyanakkor nem hangsúlyozható eléggé az a nyilvánvaló igazság, hogy a tárgyi környezet szimbolikus változásai csak materiális feltételt, lehetőséget nyújtanak az egyes településeken az élhetőbb élet számára; mindez csak akkor tud valóban humanizálóan hatni, ha az érintkezési viszonyokban következik be javulás. (Számos áldozatos kezdeményezés próbál ebben is előrelépést elérni, de a valódi közösségi légkör, s egyáltalán a lakóhelyi közösségek újjáépülésének szempontjából a nyerskapitalizmus és a politikai lövészárokharc viszonyai igazán nem nevezhetők ideálisnak).

A környezet humanizálására irányuló törekvés gyakran nosztalgikus, a századforduló világát idéző elemek alkalmazásában jelentkezik. A már említett padok, cégtáblák mellett az utcátáblák betűstílusa, a gázlámpa-korszak hangulatát őrző lámpaoszlopok, felújított, vagy a századforduló stílusában újonnan megépített villamosmegállók, hirdetőoszlopok, régi fényképek felnagyított változatai idéznek egy, a mainál kevésbé rohanó, s ezért emberibbnek érzett korszakot. Felerősödik ez a sugallat a forgalomtól lezárt területeken, sétálóutcákban, parkokban, ahol az élet ráérős élvezetének értékét régi stílusban berendezett üzletek, "párizsias", "bécsies" cukrászdák, kávéházak is sugározzák¹⁹. (A vendéglátóhelyek egyébként az utóbbi években ahol csak teheték kiáradtak az utcára. Magyarországon ugyan /még?/ nem uralkodik az a fél életet az utcán-téren töltő, beszélgető életforma, ami a mediterrán országoknak éghajlati sajátosságaikból is adódó jellemzője, s amely ott az utcai nyilvánosságban a legkülönfélébb nemzedékeket összeköti, de a *mai fiatal generáció* életstílusában itt is szembetűnő az utcák, utcarészek²⁰ ilyen, szórakozással, étellel-itallal-társalgással kitöltött birtokbavétele).²¹

---

¹⁸ S. Nagy Katalin 1980-ban még éppen azt hangsúlyozza, hogy "minden, ami az emberek személyes igényeihez van kötve -- a pihenés, beszélgetés, várakozás, újságolvasás, találkozás, stb. -- eléggé hátrányos módon van megoldva": a városi köztereken a humán funkciók ha egyáltalán figyelembe vétetnek, akkor is csak másodlagosak. (S. Nagy Katalin: Kulturális kereskedelem és kommunikáció a köztereken, Jel-Kép, 1980/2, 157. old) Ezekhez az állapotokhoz képest a változások valóban látványosak, ha a nagyvárosi tömeglét nem kedvez is igazán a humán léptékű mindennapi cselekvések gyakorlásának. (Sennett /1997/ az amerikai típusú metropolist, mint "semlegesített teret" jellemzi, amelynek éppen az a lényege, hogy az egyéni különösséget, az emberléptékű szerveződések természetes feltételeit eltünteti.) Az európai nagyváros ebből a szempontból felemás: egyfelől szinte mindenütt érvényesül ez az "amerikai" típusú semlegesítődés, másfelől hol több, hol kevesebb tere van eleven és humánus mikroterek kialakulásának. (Orosz /1997/ ezek meglétét és működését mutatja be London példáján, de Nyugat-, és Dél-Európa városaiban számos más példát is találhatunk). Nálunk a kilencvenes években -- Nyugat--Európa városi életformáihoz hasonulva -- mind a két irányban történt elmozdulás.

¹⁹Itt külön is érdemes említeni az úgynevezett "kultkocsmák" megjelenését, amelyek fő vizuális jellemzői az eklektika, a retró-hangulat és a magánlakásokban szokásos berendezések alkalmazása; mindez a "kisvilágok" jelentőségét, a civil szféra felértékelődését és a magánemberi individualitás étoszát is sugallja; egy olyan individuum-felfogást árasztva, amely nem a (vállalkozó) individuum gigantikus terjeszkedésének, hanem a (szerényebb anyagi lehetőségekkel bíró) vélekedő polgár városi jelenlétének, helykeresésének kifejeződése. Hasonló életérzést hordoz a "kamra" jellegű színházak helyiségeinek designja is.

²⁰ Budapesten például halmozottan jelent meg ez a törekvés a Liszt Ferenc téren és a Ráday utcában.

²¹ Jelenlegi áttekintésünk az utcára korlátozódik, így nem térünk ki olyan, az utóbbi időben az elemzések kedvenc terepévé vált terek vizsgálatára, mint a bevásárlóközpontok, (például: Miller et als., /1998/, Hankiss /1998, 1999/, Udvarhelyi /2000/) amelyekbe -- és ezt is korjellemzőnek kell tekintenünk -- sok minden behelyeződött az utca hagyományos funkciói közül. A fiatalok például ugyanazzal a gesztussal veszik birtokba ezeket a tereket is, mint az utcát. (Lásd: Udvarhelyi, /2000/). (Ezt a lehetőséget fokozza, hogy számos plázát eleve "utcák" és "terek" tagolnak: e kereskedelmi forma lényege éppen az, hogy önálló "várost" hozzon létre a városon belül).

A meghittséget legerősebben talán akkor érezzük, ha valamilyen rejtett helyen, váratlanul tárul fel előttünk. Ezt a hatást aknázzák ki azok az intézmények, amelyeket *a föld alatt* alakítottak ki. Az utca jelzései időnként lehívnak ebbe a földalatti világba, ahol elegáns üzletek láncolatát rejtő labirintusok, ócska szenespincékből kialakított romantikusan exkluzív éttermek, klubok várnak. Ehhez a leereszkedéshez persze hozzákapcsolódhatnak az alvilág képzetei is: romantikájuk éppen arra épít, hogy a város, az utcák alatti világ sok nagyvárosban és sokáig a bűnözők menedéke, *a város "titkainak" elrejtője* volt, (gondoljunk a párizsi Les Halles történetére) s veszélyessége csökkenvén a konszolidált életű polgárok szívesen merülnek le "titokzatos" környezetébe. A másik idekapcsolható képzet viszont a *kincsesbarlangé*: a földalatti üzletek csillogása és árúbősége folytán ez az asszociáció még erősebben jellemzi ezt az alsó világot. (A "kincses barlang" néha a szó szoros értelmében értendő, csak éppen kulturális kincsekre vonatkozik: egyre több régészeti ásatással feltárt hajdani utcarészlet válik láthatóvá ilyen "alsó világként": van ahol az évszázadok során a mai utcaszintnél lejjebb került városfalrészletek kibontásával teremtenek egy-egy földalatti vendéglőben középkori hangulatot, másutt római romokat láthatunk közintézmények, bankok üveggel borított padlója alatt: ezek a látványok közvetlenül átélhetővé teszik, hogy miként épül rá a jelen a szó szoros értelmében is, de átvitt értelemben is a történelemre; a közszemlére kitett, és ott gyakran jelentőségét vesztő romokkal szemben ezekben az esetekben mindig hangsúlyt kap az exkluzivitás, az, hogy ezzel a múlttal nem találkozhat akárki, csak aki belép -- aki beléphet -- az ezt a múltat megmutató térbe)²².

A város alatti világnak ez a mai átrendeződése és átértelmeződése a birtoklás szemléletének terjedését kíséri, s azt *a tőkefelhalmozási törekvést* is kifejezésre juttatja, amely mindenben -- s főként az addig kihasználatlan, vagy alacsony hasznot hajtó körülményekben -- igyekszik felfedezni a tőkésíthető tartalékokat.²³ A terjeszkedő vállalkozói szemlélet és a fiatalok illetve az avantgárd szubkultúrák világteremtés-igényének eredőjében számos, a városi tereket átértelmező kezdeményezés születik az ipari létesítmények revitalizálásától²⁴ (például party-színhellyé változtatásától) a házak falait birtokba vevő fényjátékokig.

A városok tereit megosztó szociális különbségek egyébként a föld alatt is érvényesülnek: hiszen a belvárosok, üzletközpontok ezen elegáns szubterrén labirintusai mellett külsőbb területeken, elslumosodott belső lakótömbökben jelen van a gödörkocsmák valóságos alvilága is: az ezekbe való leereszkedés a nem különösebben kalandéhes középosztályi járókelők szemében nem csábító, ám ettől még a leinvitáló gesztus ezek bejáratánál is megjelenik az utca "szövegében". Vannak azután olyan jelzések is az "alsó" világról, amelyek egyáltalán nem csalogatnak lefelé, hanem éppen azt jelzik, hogy az utca szintje alatt vannak még terek, amelyeket inkább el kell zárni, hogy a fent élők biztonságban érezzék magukat: ilyenek a

²² Itt érdemes megemlíteni azt az átalakulást is, ahogy a szocialista korszak hatalmi intézményei helyébe a pénz uralmának intézményei léptek. A bankok, biztosítók, brókercégek egyrészt olyan új központokat építettek maguknak, amelyek a városok legrepresentatívabb épületeinek számítanak, (olykor a környezetből kiugró, s ezért vitákat kiváltó, de a figyelmet ekképp mindenképpen magukra irányító formában, mint például Budapesten az ING-székház), másrészt korábbi hatalmi intézmények szintén kimagaslóan reprezentatív épületeibe költöznek. (Budapesten így lett például a Tisztiház patinás belvárosi palotájából a Külkereskedelmi Bank székháza).

²³ Az elhanyagolt pincék étteremmé, galériává, üzlethelyiséggé alakítása, a "kultkocsmák" terjedése, a bezárt üzemek party-színhellyé alakítása mellett ugyane tendencia kifejeződése a tűzfalakat, építési területek palánkjait és állványzatát ellepő plakátok dömpingje, vagy a foghíjtelkek parkolási vállalkozásokkal vagy elárúsító standokkal való benépesítése is.

²⁴ A haszontalanná nyilvánított ipari létesítmények kulturális hasznosítása (egy sajátos kultúra emlékeként való megőrzése, új kulturális tartalmakkal való felruházása és mindennek együtthatásában a "kultúra" általános fontosságát is hangsúlyozó városi terek létrehozása) már a rendszerváltás előtt megkezdődött, s azóta is számos intézményt alakított át. (Budapesten például a Selyemgombolyító, a Millenáris, a Trafó, a Gázgyár, stb., de idesorolható a Hajógyári Sziget funkcióváltása is).

csatornalejáratok, a szenespincék, és a házak hulladékát magukba foglaló egyéb pincehelyiségek többnyire mocskos, mindig-zárt ablakai.²⁵ (Ennek az alsó világnak a szociális szimbolikája a romantikus képzetek nélkül utal a föld alá szorítottak alsóbb helyzetére: az éhséglázadásokat, a szegények felkeléseit a társadalom felsőbb helyzetű, megrémülő csoportjai ezért gyakran illetik a csatorna kicsordulásának metaforájával)²⁶.

Ha vannak a föld alá mutató jelzések, vannak *föld fölöttiek* is: különösen a déli, mediterrán országok jellemzője, hogy az élet, és bizonyos értelemben az utca életének egy része is a házak tetején zajlik. A tetőteraszok az erkélyekhez hasonlóan *rálátást biztosítanak az utca életére*, s nagy, a vendéglők, eszpresszók teraszához hasonlítható nyitott felületükkel mintegy az utca magasba-emelt részének is tekinthetők. Az utóbbi időben ezek (az utca életét egy fentebbi síkra kiterjesztő életterek) is terjedőben vannak (az időjárás engedte határok között egy olyan északibb fekvésű országban is, mint Magyarország)²⁷. Dísnövényeik az utcáról is láthatóan jelzik, hogy az élet ott fenn is folytatódik, s ily módon ezek a terek is jelen vannak az utca vizuális szöveg-folyamában. Helyenként láthatunk egy-egy, az utca fölött hídként átívelő fedett helyiséget is: ezek a föld alattiakhoz hasonló exkluzív világok, amelyek azonban a felülnézet, az ellenőrző helyzet fensőbbességével is bírnak. (A fent-lét, a többség fölötti helyzet elnyerése ma a lakások kialakításának is egyik domináns szempontja, és szerepet játszik a tér minél teljesebb meghódítására, belakására irányuló törekvés is, amely a lakások galériázásában, a belső terek vertikális összenyitásban is megfigyelhető, s amely az itt hivatkozott esetekben az utca terét is kiterjeszti).

Az utcák légterét a később említendő reklámokon, hirdetésekön kívül rengeteg közlekedési jelzés tölti ki: ezek a táblák, lámpák, a hirdető-, és lámpaoszlopok, parkolóórák, korlátok zsúfolttá teszik az összképet; egyik legfőbb sugallatuk éppen ez a zsúfoltság, a városi lét figyelembeveendő *információkkal való telítettsége*, amihez az állandó veszélyeztetettség képzete is társul, (már csak azért is, mert ezeket a tereptárgyakat a járókelőnek sűrűn kerülnie kell).²⁸

Az utca beszédének igen fontos eleme a *megvilágítás*. Egy utca fényessége vagy sötétsége meghatározza az utca alaphangulatát, utalhat korszerűsége, gazdagságra, az élet nyitott elevevényére vagy ezek hiányára.²⁹ Abban is jelentős változások mutathatók ki, hogy mely épületek kapnak külön megvilágítást. Évtizedekkel ezelőtt csak a hatalmi középületek és a

---

²⁵ Vannak persze olyan kiszolgáltatott élethelyzetek is, amelyekben még ez a fajta alsó világ is képes jótékony vonzerőt gyakorolni: sok hajléktalan a téli hidegben az e pincékből, kazánházakból felszálló gőzök melegébe húzódva próbálja átvészelni a fagyos éjszakákat.

²⁶ A föld – vagy talán inkább kéreg -- alatti létezés leghétköznapibb színtere az *aluljáró*. Ez is magában hordozza a barlang-asszociációkat (s az aluljárók hajléktalan-szállássá válása csak erősíti ezeket); egyes itt gyülekező csoportokhoz az “alvilág” képzetei kapcsolódnak; (az aluljárókban található üzleteket is könnyebb titokzatosnak is, de gyanúsak is érezni, mint a felszínen levőket); az ígéhirdetők olykor “leszállnak” az aluljáró világába, a koldusok gyakran az aluljárók lépcsőin – mintegy a “pokol tornácán” – kuporogva kerülnek a melléttük elhaladó lábak alá, s ebben az “undergroundban” a (szintén kéregető) utcazenészek muzsikájához is az elmerülés érzetei társulhatnak. Ugyanakkor az aluljárók másik fő sajátossága az átmenő forgalom; olyan terek ezek, amelyeken át – az utcai folyamatból átmenetileg kilépve -- lehet valahonnan valahová jutni, s így egyfajta “rite du passage” érzet is társulhat hozzájuk. (Akárcsak – nomen est omen – az olyan passzázsokhoz, mint például Budapesten a Párizsi udvar). Az aluljárók sokféle szélsőséges létformát elegyítő világához nagyon hasonló létrejöhet a felszínen is olyan köztereken, amelyekben ugyanez az átmenő jelleg dominál.

²⁷ A legambiciózusabb ilyen terv a Nyugati pályaudvar feletti park terve.

²⁸ A városi látvány hasonló összetevőiről lásd még S. Nagy (1980/a, b, 1987/b, 1990, 2000)

²⁹ A diktatúrák oldódásával -- így volt ez nálunk is -- gyakran párhuzamos a fény terjedése (az estére elsötétedő, bezárkózó településekkel szemben a mindig eleven, a késő estéből, éjszakából is nappalt csináló városok a szabadság hangulatát hordozzák).

hatalom szimbolikája szempontjából fontosnak tartott szobroknak, emlékműveknek volt ilyen, fényvel való kiemelése. Később, (a hatvanas évektől) a hatalom decentralizálásával egyre több hatalmi jellegű épülethez társult díszkivilágítás. Egy következő változás, hogy a kezdetben csak ünnepi alkalmakhoz kötődő megvilágítás idővel folyamatossá vált. Közben magának a "hatalomnak" a köre is kiszélesedett, és a politikai hatalom mellett a gazdasági (bankok, üzletházak, benzinkutak) és a kulturális hatalom szimbolikus épületei (színházak, múzeumok, műemlék-épületek) is részesültek a díszkivilágítás nyújtotta előnyökből. A kilencvenes években vált mind általánosabbá a *magánházak* fényvel való körülvétele, fénybeburkolása, (gyakran a rejtett világítás exkluzivitásával is élve). A megvilágításnál (is) fontos szerepe van a színeknek, amelyek más-más hangulattal ruházzák fel a kiemelt épületet (a meleg és pompázatos aranyárgától a vakító fehérén át az elegáns kékig).³⁰

*

Az utca "szövegének" stabil elemei tehát szociális viszonyokat, veszélyeket és/vagy gondoskodást, harmóniát sugallnak; jelzik, hogy *kik az utca sorsát megszabó aktivitások domináns alanyai*; érzékeltetik, hogy az az élettér, amelyhez az utca tartozik, *dinamikus felemelkedésben, süllyedésben vagy stagnálásban van-e*, barátságosan nyitott-e, vagy bizalmatlanul bezárkózó; utalnak az utca mögött húzódó világokra, beinvitálnak ezek terébe, és számtalan konkrét információt is közölnek

Vannak azonban az utca szövegének állandóan változó elemei is.

3. Második jelcsoport: közlekedési eszközök

Változó, mozgó elemek elsősorban is a közlekedési eszközök. A közlekedésnek külön jelrendszere van, erre most nem térünk ki³¹, csupán arra utalunk, hogy a közlekedési eszközök is részei az utcaképnek, s részt vesznek annak a szövegnek a létrehozásában, amellyel az utca jeleinek összhatásaként találkozunk e "szöveg olvasója".

Az egyes közlekedési eszközök először is egy *státuszhierarchia-skála* elemei. A magánjárművek életkora, állapota, és nem utolsósorban márkája, típusa meghatározott anyagi helyzetről tanúskodik, s egyik-másik típus meghatározott életstílusra is utal. Az, hogy az utca összképében milyen arányban vannak jelen az egyes típusok, a társadalom életszínvonalát is jelzi; Európa keleti felén a járműpark összetétele egyrészt a társadalom kettészakadásáról

---

³⁰ Idesorolható az a tendencia is, hogy amikor a magánházak "megszólítják" az utcát, ezt gyakran éppen fényekkel teszik. A házat kiemelő megvilágításon kívül egyre több helyütt találkozni a kerti karácsonyfák lámpafüzérékkel való feldíszítésével, az ablakok ünnepi kivilágításával, (az adventi időszakon túl is).

³¹ Viszont felhívjuk az olvasó figyelmét A. Gergely Andrásnak e témakörben született tanulmányára a Boglár Lajos 70. születésnapjára készített emlékkötetben. (A. Gergely András: "Koccanások és kocintások". A sebesség és az erőszak igazságértéke. (Megfigyelések a közlekedési rituálék jelentéstartalmairól) In: Kézdi Nagy Géza (szerk.:) Menyeruwa, Tanulmányok a 70. éves Boglár Lajos tiszteletére. Bp. ELTE BTK, a Kulturális Antropológia Tanszék évkönyve, Szimbiózis könyvek, 8. 262-275 old.) Érdekes, sajnos egyelőre csak kézirat formájában létező írások születtek az említett tanszék hallgatói körében az autó és a motorozás mitológiájáról (Hajnal László Endre) illetve az autók jelrendszeréről (Delzsényi Miklós). E témakörben egyébként viszonylag gazdag a szakirodalom: lásd például Roland Barthes "Az új Citroen" című elemzését a Mitológiákban, (Barthes /1983/) vagy Hankiss Elemérét Az emberi kaland-ban (Hankiss /1998/) és a Proletár reneszánsz-ban (Hankiss/1999/).

tanúskodik ("keleti" márkák -- nyugati márkák³²), másrészt a nyugati márkák tömeges beáramlása, dominánssá válása a rendszerváltás utáni mindössze néhány év alatt nem csak (és nem is elsősorban) *életszínvonal-jelző*, hanem az *orientáció-*, (és ezzel járó *életstílus-*) *váltás* kifejeződése.

Ahogy a márkák aránya sokat mondhat egy társadalomról, úgy a *járművek állapota* is. Ha egy város utcáin túl nagy a sérült, horpadt, lerobbant autók aránya, az egy fogyasztói társadalomban egyértelmű *szűkösség-jel*,³³ azt mutatja, hogy az adott társadalom nem a dinamikus felfutás fázisát éli.³⁴

A tömegközlekedési járművek márkája és állapota ugyancsak különböző lehet -- nem véletlen, hogy az új, komfortosabb buszokat, villamosokat rendszerint a városok *centrumaiban és előkelőbb övezeteiben* állítják munkába. Az utóbbi években a tömegközlekedési eszközökön is megfigyelhető a relatív kényelem, a polgárok *kiszolgáltatásának* – persze még korántsem kielégítő -- jelzései. A metrókocsik és egyes villamosok, buszok szövetborítású ülései, a villamosoknak és autóbuszoknak az utcaszintig lehozott lépcsői, levegősebb belső terei, az autóbuszok üzemanyagának ólommentesítése mind a használók szükségleteit figyelembevevő gesztusok. (Erre néhol a közlekedési vállalat írásos formában is felhívja a figyelmet).

Az utcák járművekkel való *zsúfoltsága* (és az egyes járműveken uralkodó zsúfoltság) is jelzés: a metropolisok embertelennek érzett túlnépesedését nagyrészt éppen a közlekedési eszközök minduntalan beduguló áramlása, a járdák parkoló autók általi elborítása jelzi és jelképezi, (ebből a szempontból Budapest az utóbbi időben elérte ezt a metropolis-szintet, és távol van még attól a fordulattól, amely például Londonban a belső területek közlekedését döntően a taxik és autóbuszok jelenlétére korlátozza, egy alapvetően szolgáltató jellegű város képét sugallva.)

A közelmúltban kétségkívül megerősödött Magyarországon is a *kerékpáros* szubkultúrák jelenléte. Ez többféle, igen különböző csoportot jelent (biciklis futárok, munkába menők, BMX szubkultúra, mountain bike-osok, országúti versenyzők, stb.). A kerékpár a mozgékony, az – autók nagytestű gépei között a törékeny civil individualitás, az egészségesebb, alternatív életforma szimbólumai, egyúttal protestáló jelzései a nagyvárosi életforma csődjének. A biciklis életforma – többféle – intézményesülése is megfigyelhető (Hajtás Pajtás és hasonló futárszolgálatok, illetve a Critical Mass mint a szubkultúra identitáskifejező ünnepi megnyilvánulása). Az alternatív mozgékony, és – a gyalogosok között cikázva sebességelőnyeiknek és a ritkább előfordulásból adódó feltűnő jelenlétnek köszönhetően – futurisztikus képzeteket is keltő formái az új típusú görkorcsolyák,

---

³² A finomabb elemzés persze a Lada--Skoda--4 ütemű Wartburg kategóriát, s főleg a Szamarát, mint köztes szintű márkát a Trabant--Polski Fiat kategória és a nyugati márkák közé helyezi, és a nyugati márkák között is különböző kaszthatárok húzódnak (mondjuk a kis Suzukitól a Rolls Royce-ig).

³³ Habár persze nagymértékben függvénye a vezetési kultúrának is, (hiszen ennek van olyan modellje, amelyben a kisebb koccanás "normális dolognak" számít, s nyomainak eltüntetésére sem törekszenek különösebben.)

³⁴ Az út mentén hagyott autók "jelentése" csak a "szövegösszefüggés" ismeretében állapítható meg. Hiszen éppúgy szó lehet egy gazdag fogyasztói társadalom pazarló gesztusáról ("az első hiba után dobd el az árut"), mint arról, hogy egy végsőkig hajtott, kizsákmányolt jármű "lehelte ki a lelkét". (Hogy a kettő közül melyik eset áll fenn, erre az első napokban az autó állapotából is következtethetünk). Ha az otthagyt autót néhány nap alatt "kibelezik" ez is utalhat egy szegény társadalomra, amely éhesen veti magát minden hasznosítható tárgyra, de előfordulhat jobb módú társadalomban is, ahol azonban megbecsülik azt, amit még fel lehet használni, s lehet a bűnözés magas fokának jele is, amennyiben az alkatrészek a feketepiacra kerülnek. Az autó hosszú vesztéglése mindenesetre a terület állami vagy önkormányzati ellenőrzésének lazaságát is jelezheti, de egy olyan liberális jogfelfogás kifejeződése is lehet, amely amíg csak lehet, igyekszik nem beavatkozni az egyén magánügyeibe.

rollerek. Még futurisztikusabb asszociációk fűződnek az utóbbi időben felbukkant akkumulátoros kétkerekű járművekhez.

A metropolis utcáinak természetes benépesítői a "megkülönböztető jelzéseket használó" közhasznú járművek. Ezek száguldása a nagyvárosok életében állandóan jelenlévő bajokra, tragédiákra emlékeztet, de ha ez nem túlságosan sűrűn történik, akkor a baljós hangulat nem válik jellemzővé, dominánssá. A rendőrautók hangsúlyos jelenléte egyszerre utalhat a közbiztonság erős védelmére, és a bűnözés jelentőségének megnövekedésére (ami ellen fokozott védekezés vált szükségessé). Demonstrálhatja egy elnyomó állam dominanciáját, de -- s ez megint a "szövegkörnyezet" ismeretében állapítható csak meg -- egy demokratikus állam polgárainak védelmében felsorakoztatott erejét is. A külföldi politikai vezetők látogatásai idején a forgalom leállításával a főútvonalon átrobogó-suhanó konvojok mindenképpen *a hatalom*, az átlagpolgárnál nagyobb fontosság képzetét keltik, az már megint egyéb tényezőknek -- a vendég országa illetve személye iránti érdeklődésnek, rokon-, vagy ellenszenvnek, az efféle látogatások sűrűségének -- függvénye, hogy a konvoj mindig elidegenedetten-gyors átvonulását az utca nyelvén elsősorban hatalomkifejező arroganciának, vagy csupán látványosságnak, a "panem et circenses" részének tekintik-e.³⁵ Egyéb körülmények között az "úrhajós"-szerelésben száguldozó motoros járőrök (és a hasonló megjelenésű kézbesítők) a városi életritmus sebességének, dinamikájának is jelképei.

Jellemzőek egy város utcáira a *teherszállító járművek* is. Más jellege van azonban a nagyüzemek áruellátását, árumozgatását biztosító teherautóknak; (ahol ezek dominálnak, ott ez az *ipari civilizáció* előrenyomulását sugallja); s egészen más a magánépítkezések illetve a boltok, üzletek kiszolgálását végző haszonjárműveknek. Ez utóbbiak elszaporodása, ami Magyarországon szintén az elmúlt néhány év jellemzője volt, a *fogyasztói társadalom és a kisvállalkozás* előretörésének jelzője. (Ebből a szempontból /is/ nagyon különböző képet nyújtanak az egyes városrészek: mindenesetre megindult – bár távol van a kívánatostól -- egy olyan folyamat, amelynek az lenne a célja, hogy az ipari üzemeket kiszolgáló nagy teherautók a belterületekről kiszoruljanak).³⁶

A következő, amit a közlekedési eszközökkel kapcsolatban érdemes szemügyre venni, az a rajtuk megjelenő *feliratok* jellege. A feliratok egyrészt *reklámok*, másrészt különböző rövid közlések *a rendszámtáblákon* és a *szélvédőn*. Ezek már a szó szoros értelmében is az utca szövegei. A reklámok a tömegközlekedési eszközökön közvetlen mondandójukon kívül a hirdető hatalmáról is beszélnek: a köztér igen drága: időleges "megvétele" is jelentős anyagi erőről és/vagy befolyásról tanúskodik, különösen, amikor ez magánszemély számára válik lehetővé.³⁷

Mindig figyelemre méltó, amikor egy szövegkörnyezetben *a megszokottól eltérő jelzések* jelennek meg. Hirdetések már eléggé régen olvashatók a tömegközlekedési járműveken, mégis a piacgazdaság áttörésének újabb hullámaként volt értelmezhető, amikor a villamosok,

---

³⁵ Az mindenképpen a hatalom elidegenedettségre, távolságára utal, amikor egy állam vezetői saját országukban mutatják be a "Walkűrök lovaglásának" hasonló formáit (gondoljunk a Kreml hajdani urainak naponta ismétlődő fekete gépkocsi besuhanására hatalmuk gyakorlásának falai közé).

³⁶ Néhány évvel ezelőtt a *terepjárók* nagyszámú megjelenése volt látványos fejlemény, amelyek egyszerre sugallták a "bárhová eljuthat az ember" szabadság-asszociációit és az agresszív nyomulás képzetét. A terepjárók továbbra is jelen vannak, a kilencvenes évek végén azonban a kis mozgékony szállítójárművek, transporterek a legszembetűnőbbek -- a vállalkozás, a folyton mozgásban lévő *áru* jelképeiként.

³⁷ Ez nem túlságosan gyakori, de a kilencvenes években ilyen módon találkozhatott az utca szövegeinek olvasója például egy ismertté vált természetgyógyász arcképeivel villamosok, autóbuszok oldalán.

buszok oldalát teljesen belepték a hirdetések. (Ezek között gyakoriak a közhasznú, kulturális programokról szóló hirdetések, de a piacgazdaságban ezek a rendezvények is magánvállalkozások lévén a gazdaság dominanciája ezekben az esetekben sem hiányzik a kifejezésre jutó közlendők közül). A megszokottól eltérő, tehát mindenképpen jelzésértékű volt a Barbie-villamosok megjelenése is. A megszokott pesti sárga villamos rózsaszínesítése és a Barbie-szimbólum egy -- a fogyasztói társadalom amerikai változatához kapcsolódó -- életforma előretörését is jelképezte.

Az utóbbi évtizedben ugrásszerűen megnövekedett a különböző *cégautók* száma, s ezek is "beszélnek": az oldalukon feltűnő számos (szöveges) információ az utcakép reklámhordozóinak tömegét szaporítja, s egyúttal általában is hirdeti a vállalkozások, szolgáltatások súlyának növekedését a társadalom életében.

De az áruk, szolgáltatások eladásán kívül is vannak azért egyéb közlendői a járműveknek is. Mint mondtuk, nem térünk ki a közlekedés sajátos nyelvére, amelyben a sebességnek, az agresszivitásnak, és általában a vezetési stílusnak megvan a maga szemiotikája. De ebbe a diskurzusba beleszólnak *szöveges feliratok* is. A buszok hátán néhány éve feltűnt "Köszönöm, hogy elengedett" felirat finom figyelmeztetés volt a szabályok betartására, s ugyanakkor egyfajta "nevelő" gesztus, amely az udvariasság értékét igyekezett terjeszteni.³⁸

A magánautók olykor még személyesebb, érzelmesebb hangon próbálják fékezni a többiek agresszivitását: többnyire a megértésre, az elemi szolidaritásra apellálva a tanulóvezetői jelzéstől a vezető "mazsolaságára" utaló tréfás rajzokon-matricákon keresztül a "Baby on board" feliratig³⁹. A magánautóknál gyakori a kifejezetten kommunikációs szándékkal elhelyezett jelzések alkalmazása is: az a törekvés, hogy bevonják az utca nyilvánosságát magánéletük eseményeibe. ("Apa lettem" -- hirdeti egy-egy felirat, de idetartozik az esküvői autók, konvojok díszítése, dudálása is: a nagyvárosok utcáinak járókelőit nagyjából ugyanazzal az attitűddel szólítva meg, ahogy hajdan a falusi lagzik menetei vonták be az ünneplésbe az arra járókat).

Vannak azután olyan jelek, amelyek az *autótulajdonosok identitásérzetének* kifejezői. Ez lehet politikai, vallási, lokális vagy egyéb szubkulturális identitás. A vallásosságot az amulettekként is alkalmazott, többnyire az első szélvédő közepénél belógatott kereszték és rózsafüzérek jelzik. A politikai identitás-kifejezés első jelei a rendszerváltás környékén számos autón feltűnt koronás címerek voltak (egyfajta népszavazásként még e címer hivatalossá válása előtt). Azután feltűnedeztek a pártjelvények -- ezek a politikai szféra nagyarányú hitelvesztése folytán az utóbbi időben jelentősen visszaszorultak, bár a politikai üzenetek továbbra is jellemzőek maradtak (a Nagy-Magyarország-térképektől "Az autóm szuper, csak a kormányom sz..." típusú szójátékokig). A koronás címerhez hasonlóan jelent meg viszont az EU csatlakozás előtt sok autón az EU-embléma, egy még nem EU-tag országban ez is a csatlakozási szándék melletti voksnak volt értelmezhető. A *lokális identitás* legfőbb kifejezőjévé az "I ♥XY község" típusú felirat vált. Ezt gyakorta olyan -- egyébként tradícióval, tekintéllyel bíró -- települések lakói alkalmazzák előszeretettel, ahol sok a betelepülő, és az újonnan jöttek (az ilyenkor óhatatlanul jellemző gyökértelenség kompenzálására) ezen a módon próbálják a (választott) odatartozás jelentőségét hangsúlyozni. Ezek a feliratok ugyanakkor felhívások a *szolidaritásra*: a települések "baráti körei", "városvédő egyesületei" ezen a módon is igyekeznek erősíteni az összetartozás-tudatot, a

³⁸ E törekvésnek nem sikerült különösebb áttörést elérnie a közlekedési morál alakulásában, s az is jelzésértékű, hogy az idézett felirattal a legutóbbi időben mintha ritkábban lehetne találkozni.

³⁹ Olykor az információközlés egészen konkrét, például: "Azért nem rohanok, mert tortát szállítok", stb.

település érdekében kifejtett aktivitást. Néhány esetben az "I ♥..." jel valamilyen intézményre, klubra, hobbycsoportra utal, (s az ilyen típusú azonosulásnak vannak más jelei -- kiragasztott jelvények, nevek, rajzok -- is).

A különféle jelzések szélvédőre ragasztása magának a közlékenységnek, nyitottságnak, a kommunikációs szándéknak jelzése is, néha kifejezetten az exhibicionizmusé. A közlekedésbiztonsági szabályok újra meg újra eltüntetik az utcákról a különböző extrém kialakítású, "festményé" alakított autókat, de ilyenek mégis felbukkannak, hol a még-megengedett festés-díszítés terjedése, hol matricák szaporodása jelzi egy-egy autótulajdonos kitűnési-feltűnési szándékát.

Identitásjelzések és az exhibicionizmus kifejeződései (ugyanakkor státuszjelzések) lehetnek a *rendszámtáblák* is. Amióta pénzért szert lehet tenni egyedi rendszámtáblára, azóta ez óhatatlanul a gazdagság kifejezésének egyik lehetősége is. Sokan a nevüket (vagy szerelmesük nevét) emelik ki ezen a módon, de a "beszélő rendszámok" között gyakori a nemi viselkedésre utaló rendszám (GAY, SEX) is, az utóbbi nemritkán az alvilág vagy legalábbis az éjszakai élet kulcsszereplőinek autóin. Teherautók szélvédői mögött jelentek meg az utóbbi időben olyan (ál) rendszámtáblák, amelyek a hivatalos táblánál nagyobb személyességet mutatnak: (betűi a vezető becenevét formázzák, vagy például az autóval való meghittebb viszony kifejeződései: "Hordoz-lak", stb.)⁴⁰

4. Harmadik jelcsoport: emberi tevékenységek

Az utca beszédét a különböző látványok mellett a jelenlévő *emberek tevékenységei* teszik teljessé. Az emberek jelenléte maga is jel, helyesebben jelek sokasága. Egy-egy utca *fontosságát, szociális státuszát, életritmusát* is jelezheti, és hangulatát is meghatározza, hogy az adott pillanatban hányan tartózkodnak rajta, milyen sebességgel haladnak, és mi mindent csinálnak. Mindenki első pillantásra meg tudja különböztetni egymástól a korzót, a bevásárló utcát, egy gyárnegyed vagy egy villanegyed utcáit -- nemcsak a környező épületek, hanem a járókelők mennyisége és tevékenységei alapján is. Jellemző egy településre az is, hogy a nap mely szakában mely utcái népesülnek be. Mindenképpen szembeűnőek a járókelők látható szociális jelzései, amelyek az öltözéktől⁴¹ az arc, a test ápoltságán keresztül a mozgásokig, a testbeszédig számos módon jelzik az egyes társadalmi csoportokhoz, kasztokhoz tartozást; s az, hogy egy utcán milyen arányban vannak jelen az egyes csoportok képviselői, utal az utca státuszára is. (Egyes közterületek használóinak szociális összetétele *napszakonként is változik*: azokon a területeken, amelyeket a nappal fő szakaszában -- a kései munkakezdési időpontoktól, az üzletek megnyitásától estig -- a magasabb státuszú csoportok használnak, kora reggel és az éjszakát megelőző időszakban, -- tehát mintegy az idő maradék-szeletét fogyasztva -- feltűnnek az alacsonyabb státuszúak is.)

Egy-egy korszak jellemző változásaira utalhat, amikor az utcákon a korábbi időszakokhoz képest megnövekszik egy-egy, külső vonások alapján is beazonosítható társadalmi csoport

⁴⁰ A rendszám színével, betűjeleivel, felirataival -- Károly Imre, kulturális antropológia szakos hallgatónk gyűjtése -- információkat közöl az autó élethelyzetéről (bérelt autó, vásárlás alatt áll, stb.) használója társadalmi státuszáról (taxi, diplomataautó, honvédségi--rendőrségi autók, stb.), megvásárlásának helyéről. A matricák továbbgazdagítják az információt: hol tankol, tagja-e az autókлубnak, használja-e az autószerződését, stb.

⁴¹ A megjelenés minden elemének megvan a szemiotikai és antropológiai irodalma. Az öltözék szerepéről az olvasó figyelmébe ajánljuk a fiatalon elhunyt Balogh Zoltán írását (Balogh /1981/) A kommunikációs szándékot külön is hangsúlyozó pólfeliratokról (és az ezzel rokon jelvényfeliratokról) pedig lásd Kincses Kovács Éva elemzését illetve Balázs Géza 1991-es cikkét.

aránya. Minden statisztikánál közvetlenebb jelzése volt az *életszínvonal-olló kinyílásának* a hajléktalanok tömeges felbukkanása, és a koldusok feltűnése korábban szokatlan helyeken is; az illegális utcai árusok sorfalainak megjelenése a járókelők áramlásának egyes csomópontjain; a szervezett bűnözés térnyerésének pedig a mással alig összehasonlítható maffia-autók -- és a járókelők között is a "gorillák" -- megjelenése. A prostitúció terjedése és fél-legálissá válása egyes utcák arculatát teljesen átformálta: az utcai prostitúció a bordélyházzal szemben mindenképpen az állami ellenőrzöttség alacsonyabb fokát és az alvilág nyíltabb jelenlétét mutatja. (Az sem mindegy, hogy a prostitúció illetve a szexipar egy-egy meghatározott városnegyedre korlátozódik-e, vagy szétszórtan helyezkedik el a városban, az előbbi megoldás inkább kasztszerűen tagolt társadalomra, az utóbbi egy lazább, kötetlenebb életszerveződésre, de ezzel az alvilág nagyobb szabadságára is utal. Ugyancsak nem mindegy a körülmény-együttes, amelybe a jelenség beilleszkedik -- gondoljunk a Hungaroring alkalmi "vigalmi negyedére". A silány feltételek -- mondjuk a higiénia legelemibb kritériumainak sem megfelelő kolbász-, és lángosütő bodegák hajdani szaporodásához hasonlóan -- egyszerre jelei a "szabad vállalkozás" megjelenésének, a vállalkozás kisszerűségének és az adott tevékenység státuszának: az életszínvonal fejlődése mindig kifejeződik a külső körülmények "eleganciájának" növekedésében is).

Még egyszer hangsúlyozzuk: a különböző társadalmi csoportok jelenlétének értelmezése szempontjából nagyon lényeges az arányok kérdése. A hajléktalanok, koldusok és alkalmi árusok hirtelen megnövekedett tömege a kilencvenes évek elején sokkolóan hatott a társadalomra. Amikor azonban a társadalomból való kiesettek aránya jelentősen csökken, jelenlétük üzenete is megváltozik: a társadalom egészét minősítő *válságtünetből* sokak szemében szűkebb érvényességű problémává válik. A jóléti társadalmakban is vannak hajléktalanok, de a kasztosodás ezeket "páriásítja": (némi túlzással, de korántsem alaptalanul azt mondhatjuk, hogy) a jóléti társadalom szociálisan érzéketlenné vált átlagpolgára egyszerűen nem embertársakként, hanem utcai „tereptárgyakként” tekint az utcaképpen megjelenő "clochardokra".

Persze ezek a "tereptárgyak" emberi lények lévén igyekeznek kommunikációs kapcsolatba kerülni a többi emberrel. Akik közülük a kéregetés valamely formájával vesznek részt az utca életében, ehhez többféle régóta ismert stratégiát alkalmaznak az áldástól (tehát a transzcendens előnyök felkínálásától) a szánalomkeltésen és az undorkeltésen át a burkolt -- fizetéssel elhárítható -- fenyegetésig⁴². Különbözőek a módszerek abból a szempontból is, hogy beszéddel, vagy a néma jelenléttel próbálnak-e hatni⁴³, esetleg valamilyen produkcióval igyekeznek "megdolgozni" az adományért. E stratégiák közös eleme⁴⁴, hogy a könyöradomány útján *megszüntethetőnek, de legalábbis csökkenthetőnek tüntetik fel azokat a kellemetlen érzéseket*, amelyeket az egyenlőtlenség a konzolidált életkörülmények között élőkől kivált. Ez a kommunikáció nem mindig válik kétoldalúvá, hiszen az esetek nagyobb részében a megszólítottak úgy igyekeznek megőrizni világuk konzolidáltságát, hogy

---

⁴² "Mindenki juthat olyan helyzetbe, mint én..." "Úgy segítsen magán az Úristen, ahogy maga énrajtam..."

⁴³ A kettő kombinációjának tekinthető az a viszonylag új fejlemény, amikor valaki élete, tragédiája *leírásával, e szöveg felmutatásával* próbál hatni: e módszer kevésbé hat tolazkodónak, mint a beszéd, (tulajdonképpen a némák iránti szánalmat is kiváltja, még ha tudjuk is, hogy alkalmazója nem néma, s az hogy a szöveg írásban kerül bemutatásra, nem csak azt jelzi, hogy alkalmazója nem analfabéta, de -- mint minden írott szöveg -- hitelesebbnek, vállaltabbnak is hat.

⁴⁴ Tudjuk, hogy az esetek nagy -- és a szervezett bűnözés terjedésével mind nagyobb -- részében ezek a stratégiák nem is maguknak a kérelmezőknek, hanem a mögöttük álló maffiák tudatos "piacfelmérőinek" stratégiái. Ha az utca jelbeszédében feltűnő új csoportokról beszélünk, ezek között vannak a pénzbeszédők is, akik a prostituáltak futtatóihoz hasonlóan irányítják -- és zsákmányolják ki -- a kéregetők sokaságát.

keresztülnéznek a koldusokon, továbbra is tárgyakként tekintik őket⁴⁵. Nagyon érdekes az a fejlemény, ahogy a hajléktalanok áttértek a *lapárusításra*: ez a tevékenység egyértelműen a pária-helyzetből való kilépés kísérlete, hiszen az újságárusok nem számítanak a páriák közé. (Az más kérdés, hogy az első ilyen próbálkozásokat -- az önérdek-érvényesítés gyengeségét érezve -- sokan ugyanúgy utasították el, mint a koldulás egyéb formáit, bár mások éppen a munkaszerű erőfeszítést értékelve inkább támogatták azokat, akik ily módon kértek segítséget).

Az utcán megjelenő *"pária"-csoportok* egy másik tevékenysége a *gyűjtögetés*. Ez a legősibb emberi tevékenységek egyike, amelyet azonban a civilizációs fejlődés leértékel: a magántulajdon kialakulásával a gyűjtögetésnek a magántulajdon határait átlépő formáit a többségi társadalom kriminalizálta, a maradékok legálisnak hagyott összegyűjtését, eltakarítását pedig dehumanizálta (a gyűjtögetők tevékenységét közös nevezőre hozva a maradék eltakarítására szintén felhasznált háziállatokéval⁴⁶, később gépekével, szerszámokéval). A "szeméttel" érintkező embercsoportokat a többségi társadalom sok tagja ugyanúgy a társadalmi lét eltávolítandó, a mindennapi élet normális keretein kívül tartandó végtermékeként kezeli, mint magát a szemetet.⁴⁷

Az utcai páriacsoportok közé sorolhatók -- ha csak időlegesen is -- azok, akik lelkiállapotukkal "lógnak ki" a "normális" rendből: a részegek, drog-kábulatban lévők, pszichés sérültek. A hangsúly a kiesettségen, a környezetben éppen érvényes szabályok megszegésén van, (ezt az is mutatja, hogy egy ugyancsak részeg *társaság*, ha egyébként nem üt el a környezettől, egészen más megítélés alá esik: -- "biztosan ünnepeltek valamit", "na, ezek is csaptak egy görbe napot", stb.-- mint a magányosan dülöngélő). Az elme-, és idegbetegségek különböző formái a nagyvárosi stressz közepette szaporodnak: a magában beszélő, gesztikuláló ember egyre kevésbé kelt feltűnést, bár az utca jelrendszerében éppen az embert felőrlő nagyvárosi életvitel, az ellehetetlenülő kommunikáció kifejeződéseként mindenképpen jelnek tekinthető.

Persze nemcsak a társadalmi többség által leértékelt, deviánsnak minősített csoportok tagjai minősíthetők jeleknek ebben a jelrendszerben. Az átlagostól eltérő külső megjelenés és viselkedés minden formája dekódoltatik az utca nyelvére figyelők szemében. Ahogy a hajléktalanok, prostituáltak és bűnözők aránynövekedése is fontos közlés volt a társadalom jellegének változásáról, úgy hasonló -- a kapitalista életforma áttörését, illetve a globalizáció "begyűrűzését" mutató -- jelzés volt a yuppik, az újstílusú, fiatal üzletemberek megjelenése illetve a külföldiek (elsősorban az amerikaiak, kínaiak és nyugat-európaiak, és -- más asszociációkkal övezve -- a "harmadik világ" szülötteinek) a korábbiakhoz képest nagyságrendekkel megnövekedett arányú jelenléte a magyarajkú "öslakosok" között. (A változást az utcán nemcsak a gyakrabban hallható más nyelvű beszéd jelzi, hanem az is, hogy a jellegzetes turista viselkedéshez képest -- bámészkodás, célirányos térképkövetés, útbaigazítás-kérés, hangos "átvonuló" csörtetés -- mind több külföldi mutatja a tartós

---

⁴⁵ Hasonlóképpen -- ebben is -- ahhoz, ahogy a prostituált agresszív kommunikációs kísérleteit utasítja el az, aki nem kíván a prostituált világával érintkezni.

⁴⁶ Egyes nagyvárosokban ennek a "háziállat"-státuszuk egyéb jelei is felismerhetők: gyakran hallgatólagos szövetségek kötődnek a hajléktalanok és egyes elegáns üzletek tulajdonosai között: a hajléktalanok -- ha a nyitás idejére eltűnnek a helyszínről -- éjszakára odatelepedhetnek az üzletek esővédett bejáratához, ezzel -- mintegy házörzöként -- csökkentve a betörés kockázatát.

⁴⁷ A nagyvárosi párialét leírásának igen gazdag irodalma van, gondoljunk például Oscar Lewisnak a "szegénység kultúráját" bemutató írásaira, de ezzel a létformával érintkeznek a "marginalitás rítusai" (lásd például Velez-Ibanez, 1988) is.

jelenlétnek az "öslakosokéhoz" hasonló, a dolgozó, tanuló, szórakozó, bevásárló, stb. egyénekre jellemző viselkedésformáit.)

Az utca megfigyelői számára jelzés lehet egy-egy település *foglalkoztatottsági rátájának* alakulása (hányan vannak napközben az utcán, és közöttük milyen arányban a munkaképes korúak képviselői), *előregedése*, vagy éppen ellenkezőleg a diákvárosokban megfigyelhető -- a sok diák jelenlétéből sugárzó -- *fiatalos szelleme*; vagy a nemi munkamegosztás alakulása: a parkokban gyerekekkel játszó, az utcákon kisbabáikat tologató fiatal anyák megszorodása az utca nyelvén is kifejezésre juttatta azt a változást, amit az egyoldalúan az "anyára épített" otthon modelljének (például a kor reklámfilmjeiben is jól kimutatható) terjedése jelentett a század utolsó évtizedeiben.

Közlés a *szerelmesek* jelenléte is a közutakon: a korábbi illemszabályok tabuinak eltűnésével ez a jelzés elvesztette kihívó, polgárpukkasztó felhangjait, és csupán annak értelmezhető, ami elsődleges jelentése: kifelé is láthatóvá teszi, közli annak lényegét, amit a szerelmesek egymás iránt éreznek, és mindenképpen életszeretet, életvidámságot is sugall.

Az utca már magának az egymásra találásnak is színtere lehet. A másik nem tagjai közül sokan az utcakép vonzó elemeiként hatnak a járóelőkre: a korszolás hajdani, (és töredékesen, felgyorsult tempóban azért a mai városok utcáin is fennmaradt) szokása nem utolsósorban éppen a másik nem "kínálatának" végigmustrálását szolgálja. Az emberek szépsége éppúgy -- a háttérből előlépő, kiemelkedő -- része lehet az utcaképnek, mint az épületeké, tárgyaké.

Egyes *foglalkozások* utcai gyakorlásának is vannak önmagukon túlmutató, közlésértékű elemei. A rendőrök, ellenőrök nagyobb arányú aktivitása az államhatalom, a közrend érvényre juttatásának hangsúlyozottabb szándékára, viselkedésüknek az udvariasság és az agresszivitás közti skálán elhelyezhető jellege pedig a rendfenntartó hatalom polgárbarátságára, civilizáltságára, demokratikus jellegére -- vagy éppen egy "rendőrállam" represszivitására -- is utal. A járóelőket megállító kérdezőbiztosok olykor ugyancsak az állam⁴⁸, de gyakrabban valamely szolgáltató, a szolgáltatáshoz hasonló tudomány vagy egyes magánvállalkozások, a kamerával közelítő riporterek pedig a média aktivitását jelzik. Az utcai munkák -- amelyek többnyire az utca normál állapotának fenntartását, karbantartását, illetve szépítését, fejlesztését szolgálják -- az adott település vitalitásának, önmagára fordított figyelmére fokának, és anyagi lehetőségei mértékének, jólétének kifejezései is.

A konszolidált jólét jelzése, s ugyanakkor a szűkebb értelemben vett kultúra adott társadalombeli fontosságának tükrére is lehet *az utcai produkciók* (zenészek, táncosok, pantomimesek, bohócok, rajzoló, stb.) mennyisége. Ezek a produkciók csak ritkán "szólnak arról", hogy a művészet, a kultúra annyira elszegényedett, hogy az utcára szorul; gyakrabban éppen ellenkezőleg, annak a jele, hogy még az utcára, még az utcának is jut belőle.⁴⁹ Az önreprezentáció ezen formái az utóbbi években szintén elszaporodott utcai igehirdetőkkel együtt ugyanakkor a szabadság légkörét is árasztják, és gyakran a játékos derű hangulatát is.⁵⁰

⁴⁸ Persze a "kérdezőbiztos", ha az állam számára gyűjt információkat, akkor is más módon -- a polgárait odafigyelni szándékozó, velük kétoldalú kommunikációban lévő állam képét sugallva -- utal az állam jelenlétére, mint az erőszakos szervezeteknek -- olykor a fegyverek megfélemlítő erejét is láttató -- képviselői.

⁴⁹ Hogy melyikről van szó, ez megint a "szövegkörnyezet" alapján dönthető el.

⁵⁰ A művészetnek, a kultúrának a szabadság légkörében játszott túlbecsülhetetlen jelentőségét bizonyítja ugyanakkor az, hogy ennek fontos eleme maga a kulturális produkció. A különböző különök utcai feltűnése is szabad önmegnyilvánítás; (s osztozik az előzőekkel abban is, hogy *szándékos* közlés az illető egyén valamely tulajdonságáról), ugyanakkor a kulturális produkció nélkül nem mindig a szabadság és általában nem a derűs hangulat hordozói -- inkább a lemosolygás, olykor a deviánsokéhoz hasonló elutasítás kiváltására alkalmasak.

A szabadság és derű légkörének hivatalos bátorítással létrehozott formái lehetnek az *utcabálok*.⁵¹ Az utca, a köztér időlegesen teljes birtokbavétele pusztán az életöröm kifejezésére (az egyéni feszültségek mentálhigiénés kezelése mellett) különösen alkalmas a *tömeges összetartozás érzésének* kiváltására is. Az ilyen alkalmak olykor az "utca" győzelmének, (vagy legalábbis e győzelem illúziójának) ünneplései (gondoljunk a Carmagnole-ra vagy a magyarországi rendszerváltás utáni "kivonulási" utcabálokra), az ilyen felszabadulási pillanatok azonban természetesen ritkák lévén, az utcabálok többsége egyszerűen szórakozásfajta, és konszolidált, demokratikus társadalmakban éppen normalitásuk folytán lehet az utcabál is (az egyéb fesztiválokkal, tűzijátékokkal, fáklyás felvonulásokkal, a szilveszteri ökörködésekkel együtt) a település harmonikus közérzetének egyik pillére⁵². Ilyen alkalmakkor elevenné válnak, a közös ünneplésre használatba vétetnek a települések máskor nem, vagy másra használt részei is. A popzene kultikussá válásával az utcabállal rokon külön felvonulási formaként jelentek meg a *road-show-k*, amikor az ünneplő tömeg gyalog, táncolva, zene-, és tánckarokkal, vígadó csoportokkal benépesített platójú teherautók menetét kísérve veszi birtokba egy-egy város utcáit. Az utcai *futóversenyek* a sport ünnepei -- ezek ugyanakkor sajátos találkozási, kommunikációs alkalmat, a (laza) összetartozás érzést erősítő hatást is jelentenek a résztvevő családok számára, (mint ahogy valamennyi felsorolt ünneplési formának lehet ilyen hatása is).

A település harmonikus közérzete persze nem az ünnepi alkalmak, hanem a *mindennapok hangulatán* múlik⁵³. Természetesen ezen nagyban ronthatnak az utcán történő vagy az utca számára is láthatóvá váló tragédiák, főleg ha ilyesmi nem csak nagyritkán fordul elő. A balesetek, az utcán összeeső, hordágyon vitt emberek, a letakart halottak, az áldozatok körvonalait rögzítő rajzolatok, a vérnyomok, a karambolok nyomaiként ottmaradt üvegcserépek, leszakadt autóalkatrészek, minél gyakrabban találkozunk velük, annál erősebben sugározzák a lét veszélyességének, a város emberfaló természetének érzetét⁵⁴. Ezek a jelek is, és az elnyomás vagy a szegénység korábban említett jelei is mogorvává, panaszossá, ingerültté tehetik az utca beszédét. Rossz közérzet forrása lehet a túlnépesedettség (az utcák fojtogató zsúfoltsága) vagy éppen az ásító kihaltság, s oka lehet az emberek viselkedése is, ha abban eluralkodnak az agresszió, a figyelmetlenség, a rosszkedv gesztusai: az ordítózás, a lökdösődés, vagy egyszerűen csak a zárt, rosszkedvű arcok látványa.

Az utca elégedetlenségének szélsőséges kifejeződése a *tüntetés*, az *utcai demonstráció*. Nem mindig az: vannak jó kedélyű, egyszerűen a különvélemény jelzésére, a figyelem felkeltésére szolgáló demonstrációk is. De ha majd a második részben az utca véleménynyilvánításának

---

⁵¹ Itt persze nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy -- éppen a feszültség levezetésére, karneváli kivételként -- ezzel a formával szívesen élnek szabadsághiányos korszakok diktatúrái is. Sőt, az ünnepi ritkasággal, kézben tartott tömegek részvételével zajló vigalmak éppenséggel szembe is állíthatók a mindennapok sok spontaneitással teli produkcióival, utcai meglepetéseivel: ez utóbbiakat -- a szórakozás, a lazaság *állandó* jelenlétét -- nem igen szokta eltűnni a tömegek mindennapjait célirányosan terelni igyekvő diktatórikus hatalom,

⁵² Igen lényeges, hogy az ilyen alkalmakat gyakran az önkormányzatok szervezik -- éppen a helyi összetartozás erősítésére. Az önkormányzat, (az állam és a civil szervezetek közötti helyzettel jellemezhető) irányító intézmény szerepe az utóbbi években megnövekedett, (a decentralizáció világszerte tendencia), s ezt jelzik éppen az ilyen típusú kezdeményezések is. (Az állam korábbi kezdeményező funkcióját ebben is többnyire az önkormányzatok vették át, a civil szervezeteknél pedig jóval átfogóbb, látványosabb rendezvények lebonyolítására képesek). A helyi összetartozás érzésének erősödése egyúttal mindig az önkormányzat súlyának növelését is jelenti, ezért érdeke is.

⁵³ Amikor a mindennapok alaphangulata rossz, a városvezetések fesztivál-törekvései különösen disszonánsan, ingerlően hathatnak a lakosság deprivált csoportjaira.

⁵⁴ A történelem ilyen lenyomatai évtizedekig rajta hagyhatják az utcán nyomasztó és emlékeztető üzenetüket: gondoljunk a második világháború és 1956 sok helyütt máig látható golyónyomaira a házak falában.

szöveges és nem szöveges formáiról lesz szó, e vélemény-nyilvánítás legnyíltabb és gyakran egyik legszélsőségesebb formájaként mindenképpen a tüntetést tarthatjuk számon. A tüntetés már formájával (a megszokott közlekedési szabályok felrúgásával, az utca teljes szélességében való elfoglalásával⁵⁵ is jelzi, hogy változást kíván a fennálló viszonyokban⁵⁶. A sorokba-rendeződés, összekapaszkodás, s egyáltalán a folyamszerű áramlás a tömegben belüli véleménykülönbségek feloldását, a közös akarat meglétét is demonstrálja, a jelszavak kiabálása, a néha fenyegető, olykor tabutörő szavak és mozdulatok a tömeg erejét hivatottak megmutatni azoknak, akiket változtatásra próbálnak rábírní. (Az utcai csatává fajuló összecsapások a karhatalom képviselőivel⁵⁷ -- ha ilyenekre sor kerül -- a társadalmi feszültségek manifesztté válásának és a rend megbomlásának érzetét viszik a település életébe⁵⁸, az más kérdés, hogy ha a rend gyorsan helyreáll, akkor a biztonság megrendülésének ilyenkor mindig fellépő élménye azért nem válik uralkodó közérzet-tényezővé).

Az erőfitogtatás elemét nélkülözik azok a kisebb demonstrációk, amelyek célja csupán a "másság", a *jelenlét* jelzése.⁵⁹ Ilyen demonstrációnak tekinthető egyes külsőségeikkel is megkülönböztethető csoportok tagjainak már a megjelenése, a figyelmet magára irányító átvonulása is az utcai forgatagban, ha ez együttesen, csoportosan történik.⁶⁰ (A Krisna-hívóktól a punkokon át az egyes futballklubok rajongóiig vagy a leszerelő katonákig). Sajátos, a demonstráció és a produkció közötti forma jelentkezését hozta magával a különböző -- jelentős részben az Egyesült Államokból érkező -- vallási szervezetek képviselőinek felbukkanása a kelet-európai utcákban a rendszerváltás utáni években. Általuk a vallási érzés, a hitvallás magánügyből és ünnepi alkalomból⁶¹ az utca hétköznapi életének részévé vált, de

---

⁵⁵ Ennek ellenpontja a hatalom védműépítő "térfoglalása", amikor például kordonokkal lezárja a város egyes "normál állapotban" közhasználatú részeit. (Látványos, szélsőséges és többszörösen szimbolikus formája volt ennek, amikor Bush látogatása idején a Parlamentet úgy vették körül leállított villamos-szerelvényekkel, ahogy a Vadnyugat pionírjai képezték minden este szekérvárat az indiánok esetleges támadásai ellen).

⁵⁶ A tartósuló protestálás utcakép-színezővé is gyengülhet, (mint például az angol Parlament előtti háborúellenes tüntetők éveken át folyó demonstrációja), de aggasztó jele lehet a társadalmi béke, a megnyugtató megoldások hiányának is (mint a 2006 óta tartó budapesti tüntetéssorozat esetében).

⁵⁷ Az agresszió fokozásában ilyenkor mindkét fél részt vesz (saját agressziójuknak feltétele is a másik fél agressziója), a főleges léghőrt a káosz elszabadulását jelző kódobálás és a karhatalom által bevetett eszközök (robusztus gépjárművek, lövéshangok, a fojtó könnygáz terjedése) is fokozzák. Amikor viszont az egyik fél mérsékletet tanúsít, ez jelentősen megerősítheti morális tőkét; mondani sem kell, hogy az olyan békés tüntetések viszont, ahol sem a tüntetők, sem a karhatalom képviselői (sem a felbért provokátorok) nem alkalmaznak erőszakot, a szabadság légkörének igen jótékony terjesztői lehetnek.

⁵⁸ A tüntetés szélső formája a zendülés, ez már a kommunikáció megtagadása, s szimbolikus, hogy ilyenkor nemritkán magát az utcafunkciót is megszüntetik, (gondoljunk az utcák teljes lezárására például a taxisblokáid idején, vagy arra, amikor barikádokat, úttorlaszokat építenek az utca anyagából). A zendülésbe hajló tüntetések gyakran az utca jóléti jeleinek rombolásával fejezik ki a szociális feszültségeket: betörnek a fényes kirakatok ablakait, felgyújtják a drága autókat, vagy -- a szociális elkülönülés látványos tagadásával -- beléjük öntik a kukák szemetjét.

⁵⁹ Van, amikor a tüntetők szándéka nem különbözik a "nagy tüntetések" szervezőinek szándékától, csak éppen nem tudnak céljaik érdekében megfelelő mennyiségű egyetértőt felvonultatni. Az utcán általuk megjelenő "szöveg" ilyenkor egészen más: amikor egy nagykövetség előtt százezrek tiltakoznak a követség által képviselt ország politikája ellen, az szükségképpen egészen más "üzen", mint amikor nyolc-tíz ember jelenti be ugyanott sokkal kisebb támogatottságra utaló (bár ettől nem feltétlenül kisebb jelentőségű) tiltakozását.

⁶⁰ A különböző kisebbségek ilyen megjelenése az utca "szövegében" a jogosultság, illetve az erre támasztott igény kifejezése: mivel "az utca mindenké", és mivel az utca, a köztér a társadalmi nyilvánosság szimbolikus terepe, így a csoportosan megjelenő "másság" megjelenésével azt igyekezik demonstrálni, hogy az utca az övé is, hogy a társadalmi lét normális működéséből nekik is jár egy szelet. (Különösen nagy jelentősége van ennek a különböző, stigmatizált csoportok számára).

⁶¹ A vallási érzés utcai megjelenésének, az utca beszédébe való bekapcsolódásának jellegzetes ünnepi megnyilvánulása például a körmenet. A hitvallás, mint magánügy is jelen van az utca jelrendszerében: például

úgy, hogy közben hozzá -- sokak szemében össze-nem-férő módon -- a show-business asszociációi tapadnak.

A tárgyi környezettől az emberi cselekvésig igen sok elemből összetett tehát az utca nyelve. Természetesen ebben a rövid áttekintésben e nyelv összetevőinek nem adhatjuk kimerítő leírását, itt hadd utaljunk még csak arra, hogy *ezek az elemek többnyire nem külön-külön, hanem egymásra vonatkoztatva vesznek részt az utca "szövegének" létrehozásában*. A koldus az elegáns üzlet-negyedben egészen mást "jelent", mint a város szélén, a politikus, vagy a sztár, a "híres ember" egészen másként vonja magára a figyelmet egy autó utasaként, mint a sétálóutca gyalogosai között, stb. Ha a felsorolt elemeket az utca "szavainak" tekintjük, egymásra vonatkoztatásuk variációi a "mondatok". Mielőtt továbblépnénk, hogy az utca jelbeszédének általános jellemzői után sorra vegyük a választott részterület jellemzőit: az utcának a legitimitás ügyében kifejtett véleménynyilvánításait, három olyan jelcsoportról még feltétlenül kell ejtenünk néhány szót, amelyek igen jelentős szerepet játszanak az utca beszédében.

5. A szemét⁶²

Korábban volt már szó arról, hogy a települések szépítése, (vagy ennek elmaradása, a település leromlása) mi mindenre utalhat. Ebből a szempontból igen sokatmondó a *szemét* kezelése, a szeméthez való viszony. Mert az utca beszédéhez tartozik az is, hogy mely település vagy lakóközvet lakói *mikor* és *mit* tekintenek szemétnak, *hová* helyezik el, *meddig* túrik el a közelségét, stb. Érintettük már a szemét szimbolikus jelentését. A szemét az élet hulladéka, egy hierarchikusan tagolt társadalomban a felső rétegekhez a tisztaság, az alsókhoz a szennyezettség asszociációi kapcsolódnak: a felső csoportok "felső" helyzete abban is kifejeződik, hogy a nekik alávetett csoportokat leértékelik, degradálják, a legalul levőket a társadalmi lét "selejtjének", s ebből következően "hulladékának" tekintik. A szemét és a páriarétegek ezen párhuzamos kezelése másfelől a szemetet is szociális jelentéssel ruházza fel, s az "érinthetetlenség" a felsőbb rétegek képzetkörében erre is kiterjed. E körben forgó logika szerint a szemét "kezelése" a szintén (és többek között éppen ezért) érintetetlen alsó rétegek feladata: a szemétnak a felsőbb rétegek életvilágából az alsóbbaké felé kell távoznia. Evidencia, hogy az elegáns lakónegyedeknek közelében sem létesülhet szeméttelep, azokban a külvárosokban viszont, ahol a szeméttelpek vannak, sokan élnek a társadalom alsóbb helyzetű csoportjai közül. A külvárosok utcái gyakran maguk is szemetesek, míg az elegáns lakónegyedek eleganciájának fenntartásához hozzátartozik rendszeres tisztításuk is.

Mindez persze csak a szociális alapviszonyt jellemzi. A valóságos összképet sok más tényező hatása is árnyalja. Mivel *a tisztaság-szimbolika erősen összefügg a társadalmi státusszal*, a viszonylag gyengébb helyzetű csoportok sokszor éppen abban mérik relatív emelkedésüket, vagy akár csak stabilitásukat, hogy környezetük tisztább másokénál. Így a társadalmi hierarchia viszonylag alacsony lépcsőfokain is találkozunk -- sőt, gyakran éppen ott találkozunk -- hipertisztasággal. Másfelől a felsőbb rétegek tagjai közül sokan -- éppen mert

---

amikor valaki keresztet vetve, vagy kalapját megemelve halad el egy templom előtt. A *közügynek* tekintett vallásgyakorlás azonban a szekularizáció évtizedei-évszázadai alatt gyakorlatilag eltűnt az utcáról. Az utcai prédikáció, vagy az említett énekes-táncos produkciók éppen azt célozzák, hogy a vallást mindennap jelenlévő közügyként jelenítsék meg az utcán, vagyis a templomok falain kívül is.

⁶² Lásd erről a témáról részletesen: Losonczy (2003), pp 75-96. A szemét, szennyezés kulturális antropológiai jelentőségéről pedig Douglas (1966) és (2003), illetve a jelen kötetben: Néhány gondolat a tisztaság szimbolikájáról című írásunkat.

úgy érzik, hogy ők nem engedhetik meg maguknak, hogy a szeméttel érintkezzenek -- ha a szolgáltatásokban valami zavar támad, tehetetlenek a szemét előáradásával szemben, így az elegáns lakónegyedek utcáin (legalábbis a következő sikeres intézkedésig) néha ugyancsak sok szemét látható.

Az is a szociális hierarchia-skálán ábrázolható, hogy *kik mit* tekintenek szemétnak. A leggazdagabbak szintjén sokszor eldobják már azt is, aminek más baja sincs, csak az, hogy kiment a divatból, vagy megunták. Ebből adódik egy további ellentmondás: az elegáns lakónegyedek egész küllemükkel, szokásaikkal, (és olykor még a járőröző-igazgató rendőrök segítségével is) kívül tartják körzethatáraikon a társadalom alsóbb csoportjait, de amikor a lomtalanítás során (mások szemében pazarló módon) megszabadulnak felesleges holmijaiktól, háztartásuk ilyen értelemben vett "hulladékától", akkor elzártágukat időlegesen megtörik, e negyedek utcáit elárasztják azok, akik számára e "hulladék" még nagyon is hasznosítható⁶³. Az egyes tárgyak így fokról-fokra vándorolnak lefelé a társadalmi ranglétrán, s csak akkor válnak végérvényesen szemétté, amikor a legalacsonyabb státuszú csoportok tagjai is annak nyilvánítják őket⁶⁴.

A szemét összetétele jól elemezhető tükre annak, *hogy egy társadalom mikor milyen tárgyakat használ, s mikor milyeneket értékel le*. A "modernizáció" divatja egy sor olyan régi tárgyat vetett szemétre, amelyet azután a "posztmodern" kor emberei büszkén helyeznek el lakásaik díszé között. A könyvek szaporodása a szemétben jól jelzi például a *könyv* általános leértékelődését. Kevés dolog érzékelteti jobban a nyomor fokát és az egyenlőtleniséget egy társadalomban, mint amikor olyan embereket láthatunk, akik *ennivalót* keresnek a szemétben.

A lomtalanítás egyébként ambivalens jelzés. A szemétté vált tárgyak - főleg halmaik széttúrása után -- igazán nem nevezhetők kellemes látványnak: a szétesés, a rothadás képzetét keltik; ugyanakkor maga a tény, hogy egy-egy lakás (ráadásul évről-évre!) ennyi feleslegtől meg tud szabadulni, közvetett jólét-jel.

Mint az első oldalakon kiemeltük, jellemző lehet az is, *hogy az egyes tulajdonosok hol húzzák meg világuk határait*. A szemét mindenképpen rossz fényt vet egy házra, persze annak mértékében, hogy mennyire van közel a ház tulajdonosainak lakóteréhez. Természetesen mindenki igyekszik a maga közeléből eltávolítani, de az életrend kellő közös szabályozása híján ez gyakran mások rovására történik. Nem ritka, hogy valaki a maga szemétét titokban néhány házzal arrébb rakja le. Szó volt a városszéli szemételepekről. De (spontán) szemétlakó helyek a városok előkelő övezeteinek szélén is létrejönnek. Kertvárosok szélén lakók gyakran bosszankodnak a közvetlen mellettük fekvő zöldterületek, erdők, ligetek elszemetesedése miatt, amely részben a "szabad természetben" szabadon szemetelő turisták műve, de legalább annyira a kissé arrébb lakó szomszédoké, akiknek az erdő, liget, vízmosás közelsége akkor is a hulladék lerakására csábító térség, ha tudják, hogy valakinek ez is a szomszédságába esik, illetve hogy az erdő, a liget éppen azt veszti el a szemetelés által, ami a

---

⁶³ Az utóbbi időben az elzártág helyreállítására irányuló törekvésekként értelmezhetők azok az intézkedések, amelyek a lomtalanítás idejét egy napra korlátozzák, s ennek időpontját nem hirdetik meg nyilvánosan. (Sőt, megfogalmazódnak a guberálást tiltó rendeletek is).

⁶⁴ A lomtalanításra épülő gyűjtögetés, mint megélhetési forma (s a hozzá kapcsolódó kifejezés a "lomizás") is elterjedté vált, különösen a munkanélküliségtől fokozottan sújtott területeken; az erre szakosodottak közül egyesek Ausztriába, Németországba járnak ki az ottani lomtalanításokra. A kulturális antropológiában az utóbbi időben jelentős terepmunkák témájává vált a lomtalanítás; e kutatások hangsúlyozzák a jelenség szerepét a lehetséges megélhetési formák között éppúgy, mint az újrahasznosítás, a "recycling" folyamatában.

valóságos értéke.⁶⁵ Magánemberek de intézmények is sokszor (nylon)zsákszámra, autón hordják ki szemetüket e zöldterületekre, olykor dacosan éppen a szemet lerakását tiltó tábla alá döntve halmukat. (Kissé eltávolodtunk az utcáktól -- mondjuk egy kertvárosi utca végébe -- de ez a bemutatott magatartás is az utca beszédéhez tartozik: egy olyan individualisztikus mentalitásról tanúskodik, amelyben az egyén csak önmagáért áll helyt, az egyének önérdéke még nem állt össze (az ezen érdekek közösségét is megteremtő) rendszerré. *A polgárosodás ezen átmeneti fokán (szinte bármely cél elérésében) nem a rendszer egésze, hanem csak az egyének erőfeszítése jelenti a garanciát.*

A saját lakótértől távolabbi szemetelés az utcán is jellemző, bár sok tekintet keresztüzében nyilván valamivel nehezebb ezt megtenni, mint az este sötétjében vagy az erdő magányában. A budapesti metrónak viszonylag sikerült megőriznie tisztaságát. (Más európai metrókra nem ez a jellemző, hanem inkább az, hogy államosaik között igen nagy, kasztjellegű -- és ebből fakadó állapotbeli és tisztasági -- különbség van. Párizsban is, Londonban is nagy kontraszt alakult ki a bel-, és külvárosi állomások között. A budapesti metró esetében a városrészek közti kasztjellegű különbségek körülbelül az állomások bejáratáig, az aluljárókig hatoltak: ezek között Budapesten is igen nagyok a különbségek.)

A "szomszéd füve ne legyen zöldebb" szemlélet kifejeződése az is, amikor valaki a kerítésen keresztül dobál szemetet mások kertjébe. Ebben kifejeződik szociális irigység -- s a "gazdagok" ebből fakadó bosszantása is -- , de az esetek nagy részében az ilyen szemetelő maga sem szegény, csak éppen a szomszéd telkének érinthetlenségét másként ítéli meg, a szomszéd individualitását kevésbé fogadja el, mint a magáét, s az illetén -- legalább *szimbolikus -- behatolás egy idegen területre* az énkiterjesztés egocentrikus diadalérzésével ajándékozhatja meg. (Ahol az individualizmus értékeinek érvényesülését a társadalmi-együttélési *rendszer* szavatolja -- ami persze nem magától jött létre, hanem, mint Nyugat-Európa és az Egyesült Államok történetében a polgári etika fejlődésének, a magán-, és közérdek viszonyáról folytatott viták sokaságának és persze a civil szerveződések kifejlődésének és megerősödésének évszázadai során -- ott az együttélés az egymásra figyelés magasabb fokán valósulhat meg⁶⁶). Különösen vonzzák a szemetet -- a rendet amúgy is megbontó építkezések, munkagödrök, és minden olyan hely, ahol már van szemet. A szemetelés ragályossá válik, s egy-egy utca vagy egyéb közterület nagyon gyorsan megindulhat az ebben az értelemben vett leromlás útján.

A szemet sajátos fajtája a *kutyaurülék*. A kutyások és ellenfeleik külön kasztokat alkotnak a településeken, ahol a kutyák az utcák jelentős szereplőivé váltak. (a lovak szinte teljesen eltűntek az utcákról, csak falvakban látni olykor egy-egy lovas szekeret, kocsit, s a városok egyes turista-csomópontjain egy-egy konfliktust, hintót. Az állatok között (a madarak sokaságát és az itt-ott nesztelenül elsuhanó macskákat leszámítva) a kutyák dominálnak. Míg korábban utcai jelenlétük főleg a kerítések mögüli ugatásra, vicsorgatásra korlátozódott, újabban egyre több elbocsátott kutya rója az utcákat, s a falkaszellem, és itt-ott a harci kutyák elszabadulása olykor életveszély-helyzetet teremt. A kutyák tehát egyrészt a veszélyesség üzenetét is

---

⁶⁵ A modernizáció szemléletében egyébként a természet valóban ilyen degradált szerepet kapott. A természet "meghódításának" eszménye ugyanúgy magában rejti az alávetés, és "hulladékká", "szemétté" degradálás lépését, mint mondjuk az indiánoké. A "modern" ember, mint a léghajós, aki mindenfelét kidobál kosarából az alatta elterülő, meghódított tájba, természetesnek tartja, hogy a meghódított természet az ő tevékenysége hulladékait befogadja.

⁶⁶ Most is akadnak, akik rápirítanak egy-egy szemetelőre, de az általuk képviselt közérdek csak akkor tud igazán érvényesülni, ha egy-egy egyénnel szemben egy többé-kevésbé egységes közösség képviseli azt.

kihúzzák magukkal az utcára⁶⁷, jóllehet számos kutyafajtának egyáltalán nem ez a fő "üzenete". (A nagy forgalom következtében sok kutyához egyébként a *veszélyeztetettség* képzete is hozzátapad). Az ellentábor legtöbb tagja azonban elsősorban nem a fentieknek megfelelően viszonyul a kutyákhoz, hanem éppen azt rója fel bűnükül, hogy telepíszkítják a várost. Az ütközés sokszor szöveges formában is megtörténik, (ezzel is hozzájárulva az utca beszédéhez). "Ez itt nem kutyavécé!" - írja ki az egyik tulajdonos az előkertje védelmében. "Talán a lakásban végezze a kutya a dolgát?" - védekeznek a kutyatartók, akik egyébként maguk is további csoportokba sorolhatók, hiszen van, aki kedvenc ebe gyakorlóterepeinek tekinti a járóföldnyi távolságra meghúzható határokon belül az egész települést, más kutyatulajdonosok viszont kis lapátkával és seprűvel kísérik kutyájuk útját, hogy piszkát azonnal eltakaríthassák. A kutyapiszok keltette indulatok mértéke nem lenne érthető a benne rejlő szimbolikus tartalom nélkül: természetesen ez esetben is territórium-védő viselkedésről van szó. A kutyaellenes tábor tagjai úgy érzik, hogy a kutyások különösen sértő módon minősítik le az ő területük értékét, (s ezzel őket magukat), hiszen nem egyszerűen beszemetelik, -- ami mint láttuk, maga is leminősítés -- hanem ráadásul egy állat (tehát egy alsóbbrendű lény) piszkítja (tehát minősíti le) az ő általuk (is) használt területet, (s ezzel az állatok gazdái a rangsorban őket mintegy állataik alá helyezik). A városi kutyatartás okozta probléma feloldására az utóbbi idők városképi fejleményeként jelent meg a kutyaürülék eltávolítására kihelyezett zacskók kínálata.

Összefoglalóan elmondhatjuk tehát, hogy a szemétnak alapvetően szociális jelentése van, s nem véletlen az sem, hogy a társadalmi hierarchiában lentebb lévő csoportok gyakran éppen azzal jellemzik a felső csoportok pazarlását, (s helyezik ezáltal őket maguk *alá* az *erkölcsi* hierarchiában), hogy mi mindent dobnak ki a szemébe (vagy vetnek oda állataiknak moslékul): a téliszalámitól a még használható televízióig.

6. Különböző érzékleti területek jelzései

Idáig az utca jelbeszédéből elsősorban a vizuális jelekre fordítottunk figyelmet. De az utca "beszéde" a többi érzékleti területen is "fogható". (Ezek mindegyikéről külön tanulmány írható, így áttekintésükre itt szükségképpen még az eddigieknél is vázlatosabban kerülhet csak sor.)

Először is: az utca *hangokkal* van tele. A járókelők zsivaja, a járművek motorzaja alapzajjává áll össze, s ennek háttéréből ugrik elő minden különlegesebb hang: az utca beszédében ezeknek van jelentése és jelentősége.

Hangzó jel *minden zene*. A rádióból és a szórakoztató elektronika egyéb eszközeiből áradó zene a jellegének megfelelő hangulatot áraszt maga körül (a klasszikus zene emelkedettségétől a nosztalgikus slágereken át az éppen legújabb popdivat vérpezsdítő ritmusaiig)⁶⁸. Az utcai produkciók élőzenéje kissé más jellegű üzenet: a játszott számok hangulata ezeknél is meghatározó, de ehhez hozzátársul egy jóval személyesebb közlés is. Az élőzene előadója játékaival mindig magáról is vall: az előadásmód unott rutinja, lelkes

---

⁶⁷ Veszélyjelző fenyegetést hordoznak magukban a kerítések mögött dühöngő kutyák, sőt, pusztán a "harapós kutya" feliratok is.

⁶⁸ A discmanek, MP3, MP4-es lejátszók tömeges elterjedésével teljesen megszokott látvánnyá vált, hogy az emberek fülükben fülhallgatóval, a hallgatott zene világába belemerülve, magukat mintegy zenei burokkal körülvéve „kelnek át” a városra. A nagy hangerővel hallgatott zene kiszűrődő hangjai ugyanakkor néha konfliktusokat is eredményeznek a közlekedési eszközökön.

belefeledkezése, játékos cifrázása, megértésért esdeklő elesettsége egy emberi jellemet és/vagy sorsot is kitesz az utca figyelmének és ítéletének. Néha egészen megrendítő, valóban művészi színvonalú előadásmóddal is találkozhatni: ilyenkor a hallgató valamit átérezhet a művészet kiszolgáltatottságából, sárból is aranyat csináló természetéből; egyfelől érzékelheti a disszonáns kontrasztot, ami az adott produkciót megillető koncertkörülmények és az utcasarok között feszül, másfelől -- ha csak töredékesen is -- ajándékként részesülhet abból a felemelő érzésből, ami az igazi művészeti katharzis sajátja. Sajátos színfoltot jelentenek a dél-amerikai indián csoportok, akiknek muzsikája (a már említett vallási misszionáriusok zenei produkcióihoz hasonló) ingyen-show, s ugyanakkor mozgósítja az indián-romantika és a délszaki életöröm vonzó képzeteit is. (Hasonló hatásokat váltanak ki más egzotikus országokból érkezett zenészek is).

Külön hanghatás-típusba sorolhatók a különböző *zenei szignálok*, amelyek közül a rádió pontos időjelzés előtti (s ezáltal az utca beszédébe az idő előrehaladására figyelmeztető közleményként bekapcsolódó) szünetjelei, a némileg emelkedettebb hangulatot teremtő, de végősoron ugyanezt a célt szolgáló déli harangszó,⁶⁹ és a Family Frost autóinak gyorsan közismertté vált jelzése érdemel külön kiemelés.⁷⁰

A szignálok között egyre gyakoribb a *mobiltelefonok csöngése*. Ezekhez kezdetben státuszjelzés tapadt: "olyan fontos ember van itt, akinek még az utcán mentében is intézkednie kell", tömeges elterjedésükkel ez a jelentés csökkent (bár amíg nincs mindenkinek, addig jelenléte mindenképpen megkülönböztető, kedvezőbb helyzetre utaló jelzés); és az a jelentés került inkább előtérbe, hogy a készülék tulajdonosa nyitott, az utca elől elzárni nem kívánt életet él. (Az egyéni hívójelek, zenék alkalmazása a készülék tulajdonosát kiemeli a többiek közül, a személyes arcukat igényét hangsúlyozza).

A *harangszó* a híveknek szóló, a misék kezdetére figyelmeztető üzenet is, a lélekharang kisebb településen arra készíti azokat, akik hallják, hogy egy-két percre szembesüljenek egy vélhetően ismerős személy halálával, nagyobb városokban pedig egy ismeretlen halálát hirdetve a *memento mori* üzenetét hordozzák. A néhol bizonyos időközönként felcsendülő harangjáték viszont a kifinomult rokokó életszeretet gracióz hangulatát sugározza, (és mivel csak bizonyos időközönként hallható, megajándékozza az utca éppen arra járó közönségét a szerencsés véletlen, a váratlan beavatás ajándékával is.)⁷¹

Az utca hangzó beszédének nagy csoportját alkotják a különböző agresszív zajok. Minden az alapszintet meghaladó hangosság bizonyos mértékig agresszió: kéretlen behatolás a többiek terébe, *hanggal való térfoglalás*. Mindenesetre kitűnik a hangzó környezetből, magára irányítja a figyelmet. Ilyen értelemben agresszió a hangos vidámság is, de az ragályos is lehet, s így nem mindig bántó. A durvaság hangjai viszont éberségre intő jelzések azok számára is, akik nem közvetlen címzettjei. A sértő kiabálás, káromkodás, átkozódás mindig (az önfegyelmű) civilizáltság, a konszolidáltság hiányáról tanúskodnak, s ezért a rendezett életű

---

⁶⁹ Az időjelző szignálok csoportjába sorolhatók a munkakezdet, munkavégzést, műszakváltást jelző --zenei hatásának nem igen nevezhető -- gyári szirénák is, csak ezek -- a sziréna más használati alkalmából következően -- egyúttal komor, baljós, de legalábbis fátumszerű hangulatot is magukkal hoznak.

⁷⁰ Ez utóbbi bizonyos értelemben egy másik, mára már eltűnt zenei jelzés, a verkli helyébe is lépett: a kintornazene a maga idejében sokkal hangsúlyosabban volt az adakozásra való felhívás egy fajtája, mint zenei produkció.

⁷¹ Paradox módon ezt a "véletlen szerencsés részvételt" élvezi benne az a turista is, aki ismervén a harangjáték felcsendülésének időpontját, jó előre s éppen azzal a céllal megy oda, hogy meghallhassa.

emberek számára a rend fenyegetettségét sugallják, valamiféle lehúzó alsóbb helyzet jegyeit hordozzák.

Agresszív persze nemcsak "lentről" felfelé, de legalább annyira "fentről lefelé" is lehet az ember. A magukat "felsőbbrendűnek" érző emberek az utcán is keresztülsörtetnek azokon, akiknél -- úgy vélik -- az ő dolguk előbbre való, az ő útjuk sietősebb. Ez a nyomulás az autóforgalomban is általános; hangzó jele a rádudálás a másik autósra vagy a gyalogosokra, (jelelvén az egész utcának, hogy 1. "én itt vagyok", 2. "ezek a hülyék nem hagyják az embert normálisan előrehaladni"); illetve akiknek van rá lehetőségük: a megkülönböztető jelzések használata. A sziréna még a dudánál is erőszakosabb jelzés. Minthogy a rendőrség, a tűzoltóság, a mentők és a politikai szféra irányítói használják, ezért felsívításuk az utca beszédében vagy azt jelenti, hogy "baj van valahol", s a kiváltani kívánt szolidaritásérzés megnyilvánulása ez esetben az autók KRESZ-előírta félrehúzódnása a megkülönböztetett jármű útjából; vagy azt, hogy "nagyon fontos embert szállítok, a dolog sürgős, mindenesetre fontosabb, mint bárki más dolga lehet".

Kellemetlen hangok lehetnek az utcán a különböző *munkazajok* is. A fülsértően hangos légalapács, vasfűrész, a lehajított nehéz anyagok csörömpölése, csattanása, döndülése, a hangosan járatott motorok és betonkeverő gépek dohogása, a megrakott teherautók kerekeinek dübörgése, ajtóik csapódása közhírré teszik, hogy az adott helyszínen munka folyik, amelynek szintén sok más egyébnél nagyobb fontossága van. Amikor a modern nagyvárosok épülni kezdtek, vagy amikor egy kisebb faluban először indult be viszonylag magas gépesítettségű építés, e munkazajok mint (kiemelt) látványossághoz vonzották oda az utca járókelőit. Amikor megszokottá válnak ezek a technikai zajok, a figyelmet már nem irányítják annyira magukra, de az az asszociáció megmaradt, hogy aki megengedheti magának, hogy ennyire zajos legyen, annak nyilván joga, súlya is van hozzá. (Amikor magánépítkezés csap ilyen zajt, akkor azt a szomszédság gyakran fennhéjásznak, udvariatlan behatolásnak érzékeli és minősíti, hacsak az agresszív hatást annak elkövetője nem igyekszik kompenzálni bocsánatkéréssel, egyéb barátságos gesztusokkal, vagy ha az önnön fontosságában ily módon megsértett szomszédnak nem nyílik módja "visszaadni a kölcsönt").

Kellemetlen lehet egyébként a legkellemesebb zenék hanghatása is, ha azok a hangjaiknak kitett jelenlévők normáinál nagyobb hangerővel szólnak, vagy ha különböző hangforrások szórási övezete egymásba ér, és így a legkülönfélébb zenék (vagy beszélő műsorok) egyszerre hangzanak. Kellemetlenné válhatnak, bár az utóbbi időben mind megszokottabbak a köztereken, járműveken a mobiltelefonok, amelyek csengőhangja is agresszívan hatolhat be a környezetbe, nem beszélve arról a behatolásról, amelyet az intim témák hangos, nyilvános megtárgyalása okoz mindazok magánszférájába, akikre egyébként az adott diskurzus nem tartozik. Az ilyen hangzavar az eddig sorolt különféle agresszív zajokkal együtt a városias létezés, a "nyüzsgő, eleven tömegelet" szimbolikus kifejeződése, s jól jelzi az egyes emberek értékrendjét, személyiségtípusát, egész beállítottságát, hogy miképpen viszonyul ehhez az összhatáshoz: élvezi-e vagy inkább valamilyen "csendes lakóövezetbe" igyekszik előle visszavonulni.

A városi zajtömeg jellegzetes részei azok a zajok is, amelyek balesetekre hívják fel a figyelmet, vagy azok veszélyét jelzik (Autók összecsattanásának, üvegek csörömpölésének, fékek sívításának, sínek csikorgásának hangjai, sikolyok, ordítások). Az utca beszédét hallgatók ilyenkor az erdőjáró ősök reflexeivel kapják fejüket a veszélyforrás irányába, amelyet ha nem is érzékelnek személyes fenyegetettségként, a közösség ártalmaként

mindenképpen, amire az egyes ember persze sokféle módon reagálhat, a tapasztalatgazdagító kíváncsiságtól a szolidáris segítségnyújtásig.⁷²

Az utca beszédének egy következő jelterülete a *szagoké, illatoké*. Ezek éppúgy lehetnek erősebb vagy gyengébb hatásúak, mint a hangok. Ezek között is vannak kellemesebbek, mint például az egyes házakból, vendéglőkből, pékségekből kiszűrődő, étvágygerjesztő ételszagok; és kellemetlenek, mint a rothadás, a csatornák vagy az állott szemét szaga. Egy utca egész hangulatát meg tudja határozni a benne uralkodó szag: a bűznek szinte minden másnál erősebb lehúzó, leminősítő hatása van, a rossz csatornázás a legelegánsabb lakóövezetek eleganciáját is tönkretetheti.

A modern városok alapszagát az autók kipufogó gázai adják; a zöldövezetek egyik vonzereje, -- főleg mióta e gázok káros hatásai tudatosultak -- hogy azokban ez a szag (ami a levegő szennyezettségét is jelképezi) kevésbé uralkodik. Hasonló módon hat irritálóan sokakra a cigaretták utcákon is gyakran gomolygó füstje.

Az utca egyes pontjainak kellemesebbé tételében a *vonzó illatoknak* is szerepük lehet. Érdekes például, ahogy a metróhoz, ehhez a dominánsan technikai jellegű létesítményhez a bejárataik közelében létesített pékség jóvoltából a friss sütemények és kenyér otthonosságot sugárzó illata társul. Hasonló hatással tűntek fel néhány évvel ezelőtt az utcákon a fahéjas cukor árusok, s velük a körülöttük terjengő illat karácsonyi hangulata. Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy az ezredvégre általánosan is jellemző *új szenzualizmus* jegyében az illatok alkalmazásának tudatossága is fokozódott.

Az uralkodó szagviszonyokból a hangokhoz hasonlóan kiemelkednek *az egyes egyéneket* kísérő, róluk információkat közlő illatok. Ezek is a kommunikáció részei, hiszen aki elhalad egy másik ember mellett, azt gyakran megcsapják a másikat körülvevő illatok. A kellemes parfüm illata ugyanúgy hathat, mint egy szép nő látványa, s ha egy utcán sok ilyenrel találkozunk, ha az utca illat-együttesét az ilyen kellemes illatok dominálják, akkor ez megint az elegancia, a kellemes konszolidáltság képzezeit mozgósítja. Ugyanígy a másik emberből áradó rossz szagok taszítanak; a leminősített, az adott közegben nemkívánatosnak érzett személyek gyakran éppen ezekkel a szaghatásokkal váltják ki a kirekesztő indulatokat.⁷³

Az utca beszédében végül nem feledkezhetünk meg a *taktilis* hatásokról sem. Ebben az érzékleti mezőben a város talán még inkább eltolódik a negatív pólus felé, mint a többi területen. A város az érintések szempontjából tele van veszéllyel és kellemetlenséggel: éles fémekkel, törekeny üvegekkel, ragacsos-mocskos járófelületekkel, rideg falakkal, az ütközés töméntelen lehetőségével. A városi utcán nagyon kevés olyan dolog van, amit jó megfogni, megérinteni -- elég, ha ezt szembeállítjuk az erdő fáival, a mezők selymes fűjével⁷⁴. Az utóbbi időben e területen is érzékelhetőek változások: az utcára kiterjeszkedő vendéglátóhelyek, boltok sokszor műfűvel puhítják fel az aszfaltjárdát; az üzletek portáljainak

---

⁷² Számos további hangjelenséget lehetne elemezni. Érdekes lenne annak okait is sorra venni, hogy miért tűntek el az utóbbi évek városi hangkörnyezetéből az arra korábban oly jellemző rikkancsok (Balázs Géza szóbeli közlése), vagy végigkövetni azt a folyamatot, ahogy az autó-, és lakásriasztók vijjogása figyelemfelkeltő veszélyjelzésből a hangkörnyezet megszokott, semleges zajává, a lényegében sablonosnak tekintett szignálok egyikévé változik.

⁷³ Az összefüggés kétirányú: a diszkriminált, idegenként elutasított csoportokhoz előítéletként is ez az asszociáció kapcsolódik. ("Büdös paraszt", "büdös cigány", "büdös zsidó", "büdös nigger", "büdös proli", stb.)

⁷⁴ A szembeállítást persze nem szabad túlzásba vinni, hiszen azért a természet is tele van veszélyforrásokkal (láb alatt megnyíló üregekkel, éles szélű sziklákkal, tüskével-tövissel, szűrő, maró, harapó állatokkal).

kialakításakor mind gyakrabban alkalmaznak az érintésnek is kellemesebb természetes anyagokat (fát, márványt), lekerekített oszlopokat.⁷⁵

*

Mindent összevetve azért azt mondhatjuk, hogy a különböző érzékterületeken küldött üzeneteit tekintve a mai átlagos utca talán túljutott azon a mélyponton, amely a nagyvárosok kialakulásának első nagyobb szakaszát jellemzi, s amelyre az egyéni szükségleteket ignoráló, az ipari-technikai civilizáció szimbólumai által uralt, hektikus dinamikájú tömeglét létrejött nyomja rá a bélyegét. Tendenciává kezd válni az *ipar* és az ezzel járó *kellemetlen hatások visszaszorulása*; a városok (és falvak) mindennapjaiban (a társadalom-, és városfejlődés "fogyasztói" stádiumának megfelelően) a *kellemesség értékének felértékelődése*, a kellemes körülmények biztosítására való fokozott törekvés. (Ha e törekvés lehetőségeit a nagyvárosokban erősen korlátozzák is a zsúfoltságból, az állandó munkálatokkal járó zajokból és a hektikus közlekedésből származó kellemetlenségek). Mindenesetre ha összevetjük a néhány évtizeddel korábbi állapotokkal, általánosabb a törekvés a szép látványok biztosítására, a leromlani kezdő elemek gyorsabb cseréjére, javítására. Egyre több helyen törekszenek a kellemes levegő (és illatok) biztosítására. És egyre több helyen szól viszonylag halk, kellemes zene -- a többi kellemes hatással egy irányba hatva talán éppen ez az utóbbi jelzi leginkább a fogyasztói társadalom vevőcsalogató természetének áttörését a kelet-európai, közép-európai régióban is.

7. A reklámok

A fogyasztói társadalom uralmának legnyíltabb jelzései az utcaképben persze a mindent elárasztó reklámok.⁷⁶ A piacgazdaság teljes uralomra jutása, a rendszerváltás óta ugrásszerűen megnőtt a reklámok addig sem csekély száma. A hirdető az utca teljes egészét hirdetőfelületnek tekintik: az utcai kommunikációnak ez a fő motívuma. A hirdetők szemszögéből az utca minden használója, minden lakó, minden járókelő elsősorban potenciális vevő, s mint ilyet kell megszólítani. (Választások idején az egyes politikai pártok "árúkinálatának" vevőjeként). Saját igényeiken és szüleik pénztárcáján keresztül potenciális vevők a gyerekek, gazdájuk belátásán keresztül potenciális vevők az állatok, és -- ha idejekorán gondoskodnak jövőjükéről -- a temetkezési vállalkozások számára potenciális vevők a holnapi halottak is.

Az utcai reklám sokáig *plakátokat* jelentett, majd megjelentek a plakátok közül méretükkel és látványhatásaikkal egyaránt kiugró neonreklámok, a *tűzfalfestmények* és *óriásplakátok* is, (egészen a házfelújításokkor alkalmazni kezdett, az egész homlokzati felületet kihasználó reklámokig). De igazán ugrásszerű fejlődés azáltal következett be, amikor a piacgazdaság elérte a magánemberek tömegeit. A falakon kívül egyszeriben hirdetőfelületté lettek a villanyoszlopok, az autók szélvédői, az üzletek előtti járdafelületek, a betört kirakatüvegek, az építkezések kerítései. A postaládákat elárasztó, és onnan gyakran röplapként széjjelszóródó direct-mail-ek, árukatalógusok és szórólapok mennyiségükkel is azt sugallják, hogy az egész világ nem szól egyébről, mint a különböző áruk kínálatáról.

⁷⁵ Hallgatóink megfigyelése szerint míg néhány éve a portálok kialakításában a "fényár" (a nagyvárosi jelleg fokozása) volt a legjellemzőbb tendencia, ma -- amikor már ez a "nagyvárosi jelleg" sokhelyütt kialakult -- egyre inkább a barátságosságot növelő természetes és emberbarát anyagok alkalmazása kerül az előtérbe.

⁷⁶ A reklámnak igen gazdag irodalma van, így ehelyütt csak azokat a vonatkozásait érintjük, amelyek az "utca beszéde" szempontjából megkerülhetetlenek.

A képi információk felgyorsult özönlésének és a mozgóképkultúra hatásának is megfelelő forma a valamilyen módon *mozgó reklámok* terjedése: a képűtség típusú és filmszerű reklámoktól az alakváltó neonfeliratokon és ábrákon, valamint az átrendeződő csíkokból mozaikszerűen összeálló, változtatott képeken át a körben forgó felirattáblákig.

Pusztán a *magánhirdetésekből* is összeáll egy világ: tevékenység-szerkezetével, uralkodó értékeivel. Ingatlanok kereslete és kínálata, kertépítés, magánóvoda, nyelvtanulás, érettségi és felvételi előkészítés, sport, torna, testépítés, keleti küzdősportok, meditáció, jóga, vallási ezoterikus csoportok, zenei, (főleg popzenei) koncertek, különböző egyéni ingóság-kínálatok és keresések, elveszett háziállatok felkutatására irányuló kérés. Ilyen az ezredforduló világa. A hirdetések között extrém, feltűnő kivételként felbukkan néha egy-egy felhívás valamilyen ügy szolgálatára, de minthogy ez a közeg elsősorban nem ilyen célokat szolgál, az efféle hirdetőket az utca beszédének elfásult megfigyelője vagy megszállott különcöknek nyilvánítja, vagy olyan kicsiny marginális csoportot vél mögöttük, akiknek még arra sincs erejük, hogy a nyilvánosságnak a (tág értelemben vett) politikum számára szolgáló csatornáit vegyék igénybe.

Hasonló elutasítás -- a nem adekvát forma elutasítása - fogadja a saját műveiket személyesen, az utcán reklámozó, áruló magánszemélyeket is. Alig vannak jobb helyzetben azok, akik reklámcédulákat osztogatnak; jóllehet ők ezt bér munkában, valaki más reklámmembereként végzik. A legtöbb ember különösebb érdeklődés nélkül továbbítja a személtárába ezeket a reklámokat, de hogy ez a reklámozási mód mégis eleven, azt mutatja, hogy a nagy redundancia dacára is megéri. A személyesen kézben nyomott reklám mégiscsak közvetlenebbül szólítja, érinti meg a potenciális vevőt, mint a falakon, oszlopokon lévő, amit a nagyvárosok forgatagának résztvevői nem igen érnek rá meg-megállva olvasgatni.

Az eleven emberek alkalmazása az utcai reklámban egyre terjed. (A szocializmus idején az embertelen kizsákmányolás szimbólumaként hivatkoztak a szendvicsemberekre, akik a szó szoros értelmében eltakarják emberi fizimiskájukat egy-egy áru vagy szolgáltatás reklámjával. A rendszerváltás után azonban azonnal feltámadt ez a hirdetési forma, s a sajtó képviselői által megkérdezett szendvicsemberek nem érezték ezt a munkát megalázóbbnak más munkafajtáknál. Ez nyilván így is van: ugyanolyan bér munka ez is, mint a többi, amelyben a munkavégző maga is ugyanúgy áruvá változik, mint bármely bér munkában). Az eleven emberek reklámként alkalmazásának⁷⁷ talán még szélsőségesebb változata az "élő bábuk" (különböző viseletekbe öltöztetett férfiak vagy nők) kiállítása egyes üzletek elé, (annak reklámjaként, behívóembereként). Ez a forma elsősorban külföldieknek szól, és jól jelzi azt a folyamatot, amelynek során először létrejön a szándékai szerint a magyar ember sajátosságait

---

⁷⁷ Az eleven ember reklámként használásának legősibb formája persze az, amikor egy utcai árusító kínálja a maga áruját. Mivel a reklám éppen ebből a formából fejlődött ki, s lett afféle közvetett kikiáltóvá, e formát mégsem tekintjük "reklámnak", hanem a közvetlen árucseré mozzanatának. Arról viszont még nem esett korábban szó, hogy a közvetlen árucseré a hozzá kapcsolódó ilyen kommunikációval együtt szintén jelen van az utca beszédében. Mivel a modern városokban az árucserének kijelölt, legális, szokott helyei vannak, az alkalmi árusokhoz -- ha vásárolnak is tőlük -- a szabálytalanság képzetét tapadnak. Ez vagy arra készíteti a "potenciális vásárlót", hogy maga is "szabálytalanul" vegyen részt az árucserében, minél jobban leszorítva az árat, vagy arra, hogy bizalmatlansággal kezelje az így fellépő eladót és áruját. Mindazonáltal az ilyen eladók hozzátartoznak az utca képéhez és beszédéhez, csak a gyanús, és az adott környezetben legfeljebb időlegesen megtűrt elemek kategóriájába sorolva. Hasonló "szövegkörnyezetben" jelennek meg a többé-kevésbé egyértelmű szélhámosok, ("itt a piros, hol a piros", stb.). A rendszerváltáskor sokak drámai lecsúszását jól kifejezte az a tény, hogy önfenntartásuk érdekében egyes holmijaik kiadására kényszerítetvén az utca beszédében egy "mondatba" kerültek a tevékenységük legalitásában erősen megkérdőjelezhető, és az utcai közélet szerint többé-kevésbé megbélyegzett csoportok tagjaival.

egy megvásárolható tárgyba sűrítő, népviseletbe öltöztetett baba, majd ez keresett árucikké válik, amelyet most már az embernek kell utánoznia.⁷⁸

Az utcát elborító reklámok egyenként arról beszélnek, hogy mi minden van éppen a "piacon", együttes üzenetük pedig az, hogy *minden áru és áruhordozó*.

II: AZ UTCA BESZÉDE ÉS A LEGITIMITÁS

1. Az utca és a legitimitás

És most érkezünk el ahhoz, hogy az utca beszédének arról a szeletéről beszéljünk, ami az "utcának" a hivatalossághoz való viszonyát jellemzi.

Az "utca", mint a bevezetőben jeleztük, kritikus a mindenkori hatalommal szemben. Különböző közleményeivel, propagandaanyagaival (és képviselői személyében) a hatalom is jelen van az utcán, de mivel csak része annak, ez óhatatlanul kisebbiti azt a szerepét, amit a társadalom *politikai hierarchiájában* betölt. Az utca mindig sokkal inkább *a társadalom* tükré, mint a politikáé, s így szükségképpen kritikus, hiszen a társadalomnak sosem ért egyet *minden* része azzal, amit a politikai hatalom képvisel.⁷⁹

Az utcai politikai véleménynyilvánítás azóta része a politikai kommunikációnak, amióta politika, amióta polisz-szervezet létezik. Hála a Vezúv látványának, ismerjük az ókori utcai politizálás feliratait, tudjuk, hogy a választási kampány lényegét tekintve nem sokban különbözött attól, amilyenek ma megszoktuk. De az "utca" hangja még régebbi. Szó sem volt még politikai demokráciákról, amikor a nagy despotikus birodalmakban már megszületett a "panasz"-műfaj; hangot adva az alávetettek szenvedéseinek, s nyomást gyakorolva ezzel a hatalom birtokosaira, ezen panaszok meghallgatására késztetve őket. Amint megszületett az írás, hogy a hatalom különösen hatékony eszköze legyen érdekei érvényesítésére, azonnal megszületett az az írástudó is, aki ugyanezt az eszközt egy ellenvélemény kifejezésére használja.

Tárgyunk szempontjából újabb fontos lépés az "utca beszédének" kifejlődésében a városi közvélemény kialakulása, amely persze minden korban rétegzett volt, de amely minden korban megtalálta azokat, akik hangot adjanak neki. Akik az utca véleményét megfogalmazták, többnyire képzetebbek voltak, mint az "utca" népének egésze, de a vélemény, amely megfogalmazódott, mindig radikálisabb vagy legalábbis harsányabb volt, mint ha csak e nép képzetebb rétegeinek véleménye lett volna. A középkor végén az "utca" világában találkozott a bizonytalan helyzetű értelmiségiek "goliard" rétege, az utcára nyíló

---

⁷⁸ A jelenség jól jelképezi az "áruvá válás" folyamatát, azt, hogy az áru mint lép az ember helyébe; azt, hogy miként egyszerűsödik le arra, ami belőle áruvá változtatható; azt, hogy miként kell az embernek háttérbe szorítania, eltüntetnie magából mindazt, ami az árutól, önmaga árualakjától megkülönbözteti.

⁷⁹ Niedermüller Péter definíciója szerint "A városi társadalom története úgy is felfogható, mint a nyilvánosság meghódítására és az életvilág gyarmatosítására tett kölcsönös és szakadatlan kísérletek sorozata." (Niedermüller Péter: (1995): A város és a városi kultúra: antropológiai megközelítés. (In: Kapitány Ágnes-Kapitány Gábor /szerk./: (1995) "Jelbeszéd az életünk". A szimbolizáció története és kutatásának módszerei. Osiris-Századvég, Bp. 564. old.) A hatalom "gyarmatosítani igyekszik az életvilágot, az utca embere pedig nyilvánosságot követel magának. Niedermüller máshelyütt (Niedermüller /1994/) úgy fogalmaz, hogy a városokban az intézményesült szint és a folklorisztikus szint -- "az utca hangja"-- között állandó a feszültség. .

ablakú kézművesek, kereskedők, a lecsúszás szélén tántorgó kisegzisztenciák és az alvilágba szorított talajvesztettek csoportja, s ez történt későbbben is, amikor úgy érezték, hogy a felsőbb rétegekkel szemben össze kell fogniuk.⁸⁰ (A kereskedők és a kézművesek, ha sikerült polgárrá válniuk, egyre kevésbé érezték közösséget az "utcával", amely így a későbbi századok során még inkább az elégedetlen alávetettek világa lett, de minthogy az utca számos olyan kis léttér együttese, amelyek nagy részének létszüksége a mindennapok konszolidáltsága, így az "utca" egészében sosem vált "társadalmon kívülivé", -- mint az "alvilág", vagy az illegális mozgalmak világa -- megmaradt a mindenkori társadalom belső -- vagy legfeljebb amolyan félig külső, félig belső -- ellenzékének.) Az "utca" természetesen nem egy település konkrét utcáival azonos, hiszen azok szociális összetételük, helyzetük szerint igen különbözőek, de nem is azok valamiféle átlaga. Minthogy az utca beszéde, az ebben szerepet játszó, az első részben felsorolt tényezők nagy része a települések centrumában koncentrálódik, így az absztrakt "utca" a szónak az ebben az írásban használt értelmében olyan belvárosi utcákban konkretizálódik, amelyek ugyanakkor nem a "Belváros" jelképei; olyan utcákban, amelyeket a külvárosok lakói, és az alvilág képviselői éppúgy használnak, mint hangadó értelmiségiek. A lázadások, felkelések és forradalmak az "utca" megmozdulásai, így az ilyen események fő helyszínei elég jól kirajzolják egy város térképén az "utca" csomópontjait.⁸¹

A római Pasquino szoborra feltűzdelt, a politikai élet különböző szereplőit kifigurázó, megfricskázó, s pasquillusok néven a kultúrtörténetbe bevonult, műfajteremtő versikék óta az utca békés formákban is rendre kifejezi a véleményét. A viccek, a városi folklór dalai és meséi az utcán születnek.⁸²

---

⁸⁰ Az utca ebben (és az azóta is tovább tartó) *folyamatban* konstituálódott: századunk végén, amikor a legkülönbébb közösségekkel kapcsolatban a tudományos leírás azok "fejekben" való létrehozását hangsúlyozza, s beszél ekképpen "elképzelt közösségekről" (mint Anderson /1992/), "a közösség szimbolikus megkonstruálásáról" (mint Cohen, /1985/), vagy "a társadalom konstituálásáról" (mint Giddens /1984/), akkor az "utca" vonatkozásában is fontos e részben virtuális, részben nagyon is valóságos közösség konstituált jellegét is hangsúlyozni, s -- aminek részleteibe itt most nem bocsátkozhatunk -- bemutatni e konstituálódásnak, a közösség képzetszerű és szimbolikus megkonstruálásának folyamatát is.

⁸¹ Annak pontos megragadásához, hogy mi is az "utca", érdemes ismét a városantropológus Niedermüller elemzésére támaszkodnunk. Egyrészt Sennett nyomán azt hangsúlyozza, hogy a társadalom felsőbb csoportjai számára a térhasználati szabályok -- amelyek korántsem azonosak a tér valóságos használatával -- társadalmi elképzeléseik szimbolikus reprezentálói, s e szabályok ismerete a társadalmi szelekció egyik kritériuma, (aki nem ismeri őket, marginalizálódik). Az alsóbb csoportok számára ugyanakkor ugyanaz a tér, az utca tere egészen más jelentéssel bír: elsősorban interperszonális kapcsolataik működésének helye. Az eltérő értelmezés egyúttal az "utca" társadalmi szerepének kettősségét is meghatározza. Niedermüller Castells nyomán másrészt arról is beszél, hogy a városi életmód eleve két szinten szerveződik: a lakóhelyhez kötött tradicionális minták illetve a városi társadalomban betöltött helyzet és státusz szerint. És ez megint az "utca" kettőssége: az "utca" azok számára, akik elsősorban interperszonális kapcsolataik terének tekintik, a lakóhely funkcióival bír, azok számára viszont, akik a térhasználati szabályok szimbolikája szerint figyelik, elsősorban státuszjelző. Ebből adódik, hogy az "utcán" mindig a diszkriminált csoportok vannak "otthon", míg a felsőbb rétegek számára az utca mindig inkább a társadalmi különbségek és feszültségek kifejeződésének színtere. A két nézőpont -- az "alsó" azonosulás és a "felső" elhatárolódás -- együtt adja az "utca" szociális értelmezését. (Niedermüller /1994, 1995/)

⁸² Az "utca" fentiekben bemutatott felfogása egyébként többé-kevésbé egybevág Niedermüller Péter 1981-es folklór-definíciójával is, (az imént ezért is utalhattunk az utca kapcsán "intézményes" és "folklorisztikus" szembenállására), aki "A mindennapok folklórja avagy a folklór mindennapjai című cikkében így írt: "A továbbiakban folklórnak nevezem 1) bármely társadalmi formáció a hatalomban, a gazdasági-társadalmi-politikai-kulturális irányításban részt nem vevő, a társadalom elfogadott érték és normarendszerével /explicit vagy implicit módon/ szembenálló csoportjainak teljes társadalmi tudatát; valamint 2) a társadalom vagy társadalmi csoportok azon tudati és/vagy kulturális megnyilvánulásait, amelyeket -- gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális, szociológiai, stb. okokból -- a technikai jellegű /tömeg/ kommunikációs eszközök nem továbbítanak, azaz nem legalizálnak". Tehát a folklór mindig a társadalmi, ideológiai és kulturális kiszorítottak lenyomata volt, és az ma is." In: Niedermüller Péter /szerk./: Folklór és mindennapi élet, Folklór, társadalom, művészet 7., Népművelési Intézet, Bp. (201 old.)

Az utca jelzéseit a böles hatalom *saját legitimitásának mérésére* használhatja. Mert az utca kritikus ugyan a hatalommal szemben, de ez nem jelenti azt, hogy -- a lázadások, felkelések, forradalmak időszakainak kivételével -- ne fogadná el hatalmi jogosultságát. Abban azonban igen nagy különbségek vannak, hogy e jogosultság elfogadása, az utca és a hatalom békeidőbeli kapcsolata a csak kényszerű kompromisszumtól a több-kevesebb rokonszenvig milyen viszonyt jelent. Azt is érdemes figyelni, hogy a hatalom egyes döntései közül az utca mit fogad el olyannak, amihez tartania kell magát, és mi az, amit ésszerűtlenként utasít el. Minderről sokat mondhatnak a közvéleménykutatások, de néha még többet lehet megtudni *az utca szándékos üzeneteiből*. A hivatalos jogrendszer mindig a hatalmon lévők jogfelfogásának tükré, az viszont, hogy *"az utca embere" milyen szabályokat tart be, s melyekről érzi úgy, hogy meg kell szegnie, az "utca" jogfelfogásáról beszél*. (Az utca jogfelfogása pedig még többről is, hiszen az, hogy ez mennyiben harmonizál vagy kerül összeütközésbe a hivatalossal, egy társadalom integritásának fokmérője is lehet).⁸³ Az utca beszédét tehát minden korban érdemes abból a szempontból is meghallgatni, hogy a hivatalos jog működése milyen reakciókra készíteti; ha ugyanis a hivatalos jognak nagyon sok olyan eleme van, amelyet az utca elutasít, akkor ez egyúttal az e törvényekre és szabályokra támaszkodó hatalom legitimitásának alacsony fokát, vagy gyengülését jelentheti.

Jelenleg *az utca jogfelfogása legfőképpen azokon a pontokon ütközik a hataloméval, ahol az állam pénzt von el polgáraitól*. Mondhatni, hogy ebben nincs semmi különös, senki sem szereti, ha megadóztatják. Ám különböző társadalmakban különböző fokú e tekintetben is a kompromisszumkötési hajlam: van, amikor az emberek erősebben érzik, hogy az állam, vagy az önkormányzat az ő érdekeiket szolgálja, s ezért az adó (miként a termékfeleslegeket biztonsági tartalékként begyűjtő adóbirodalmak születésekor) közérdek, és minden egyes állampolgár érdeke is; és van, amikor kevésbé, vagy egyáltalán nem érzik ezt. Az adózási fegyelem lazasága, az adórendelkezések kijátszása egyfajta népszavazásnak is felfogható.⁸⁴ (Amikor a hatalom ez ügyben a "nép" fejletlen öntudatát emlegeti, szolidaritáshiányára, önzésére, renitens hajlamaira hivatkozik, ugyanúgy jár el, mint a nebulói rosszaságára panaszkodó, azzal szemben tehetetlen, és a nádpálca végső érvéhez forduló, -- s persze sikert azzal sem arató -- tanár. Az igazán jó tanárok többnyire meg tudják nyerni diákjaikat...)

Az áremelések nem érintik kellemesen az embereket, de az utca mindig jelzi, hogy mennyire tartja elviselhetőnek a mértékét. Amikor valaminek az ára meghaladja az akkor érvényes tőrésatárt, az utca válaszol. Ha most nem is megyünk bele annak a mindmáig vitatott kérdésnek eldöntésébe, hogy a taxisblokádn mennyire volt az "utca" hangjának kifejeződése, számos egyéb példát is felsorakoztathatunk. A kilencvenes évek közepén például, amikor a BKV-jegyek ára átlépte az akkor érvényes tőrésatárt, érdekes jelenség volt megfigyelhető.

---

⁸³ A. Lemon a moszkvai metrónak (egyébként, mint az ő elemzéséből kiderül, nagyon is az "utcához" tartozó) világot elemző kitűnő írásában (Lemon, 1997) többek között szembeállítja egymással az oroszok és amerikaiak törvénytisztetének különbségét, ahogy az a közlekedési lámpákhoz való eltérő viszonyban kifejeződik. (Tudniillik, hogy az oroszok nem veszik tekintetbe a közlekedési lámpák jelzéseit, az amerikaiak pedig még egy tüntetés alkalmával is igazodnak hozzá). Ez esetben nem a hatalom konkrét rendeletével szemben mutat ellenállást az "utca", hanem általában a szabályokkal és a szabályokat megalkotó hatalommal szemben nyilvánít ezzel is bizalmatlanságot; míg az amerikai -- Lemon elemzése szerint -- bízik a maga társadalmának "jó törvényeiben", az orosz (vagy kelet-európai) rossz tapasztalatai folytán eleve ignorálja, vagy legalábbis nem veszi teljesen komolyan a szabályokat. A két társadalom eltérő reakciójában benne van a *civilizatorikus szabályozás hatásfokának különbsége* is, de ez, és a törvények nagyobb vagy kisebb fokú használhatóságából következő, *eltérő mértékű bizalom* egymástól elválaszthatatlan és kölcsönösen egymásból következő.

⁸⁴ Hasonlóképp: az államhatárokon keresztül az árkülönbségek kihasználásával folytatott különböző manipulációk a vámrendelkezéseket minősítik diszfunkcionálisaknak, igazságtalanoknak.

Nemcsak a szokásos bliccelés mértéke növekedett, hanem egy újfajta *vélemény-nyilvánítási* formával is találkozni lehetett: a járműveken a lyukasztóban hagyott jegyek jelentek meg (ez sem előtte, sem utána nem volt szokás). Az utca embere ezzel a szolidaritási gesztussal fejezte ki, hogy a jegy nélkül utazók pártjára áll a szolgáltatásért jogosulatlanul magas árat kérő vállalattal szemben; ez "beszéd" volt, méghozzá eléggé világos és egyértelmű beszéd.

Akkor már komoly baj van egy hatalom legitimitásával, amikor az "utca" már nem csak szabályok ügyeskedő áthágására érez késztetést, hanem (mint már egyébként az adócsalások és a csempészség említett eseteiben is) a törvények, *nota bene* a normál esetben általa is szükségesnek tartott törvények megszegőinek oldalára áll. A bűnözés az utca emberének sem érdeke, a "bűnöző" az ő szemében is negatív figura.⁸⁵ Egyes korokban az utca mégis rokonszenvét nyilvánítja olyan bűnözők iránt, (lásd Robin Hood, Rózsa Sándor vagy Cartouche legendáját), akiről azt érzi, hogy igazságosabb világban nem kerültek volna a bűn oldalára. Mindig olyan korok (valamely pozitív tulajdonsággal is kitűnő) bűnözőit övezi ilyen dicsfény, amelyekben a hatalom minimális legitimitással rendelkezik az "utca" szemében.⁸⁶

Az ellenvéleménynek a fennálló törvényeket áthágó nyilvánítására olykor (elsősorban diktatúrák és diktatórikus, a közvéleményt semmibe vevő hatalmi törekvések elutasításképpen) *politikai ügyekben* is sor kerül⁸⁷. A különböző elnyomó rendszerek által egyes csoportok ellen törvényesített üldöztetések idején a hatalom legitimitásának megkérdőjelezése például az üldözöttek bujtatása is; vagy egyes ideologikus jelképek tiltása esetén ezek demonstratív viselése. (Március 15. jelképei ugyan nem voltak tiltott jelképek, de a hivatalostól eltérő ünneplést az államszocializmus idején tiltotta a hatalom. Az "utca" azonban a legtöbbször megtalálja ellenvéleménye kifejezésének olyan módját, amely úgy utasítja el a fennálló rendet, hogy abba még bele sem lehet nagyon kötni. Ilyen szimbolikus tiltakozás, a hatalom felfogásával való szembehelyezkedés volt éveken át a március 15-i kokárdaviselés, amelynek -- amikor a hatalom képviselői is rátértek a használatára -- az "utca" mindig megtalálta a maga megkülönböztető formáit, egyértelműen jelezve ezekkel, hogy március 15. ügyében nem fogadja el a hatalom képviselőit kompetensnek, intézkedéseit

---

⁸⁵ Fentebb az alvilág képviselőit is az "utca" világába soroltuk, de egyrészt az alvilág nézőpontja csak szélsőséges esetekben dominálja az utca szemléletét, másrészt paradox módon olykor maguk a bűnözők is negatívan ítélik meg a "bűnözőt".

⁸⁶ Persze, a mindenkori hatalom elmondhatja: ő nem az "utca" képviselője, és nem is kíván az lenni. Hogy az "utca" nem azonos a néppel: ezzel kapcsolatban rendszerint a vidéket szokták szembeállítani a városok, s különösen a fővárosok "utcanépével", és a különbségtétel jogosult is. Amiről itt az "utca beszédeként" beszélünk, ez ha elemeiben megtalálható is kisebb települések életében is, igazán hangosan a fővárosokban, (azok alsó és alsó-közép rétegeinek egyes megnyilvánulásaiban) jut kifejezésre. Éppen a legitimitás szempontjából azonban ez kulcsfontosságú alkotórésze a társadalomnak. Nem csak azért, mert ritka az a modernkori hatalom, amely saját előzményeit (s ezzel saját legitimitása bizonyítékait) nem az "utca" valamely vélemény-nyilvánításában keresi (a "Vörös Csepel és a Váci út zúgó hangjától" az '56 főszereplőinek tekintett "pesti srácokig"): éppen azért fordulva ilyen elődökhöz, mert az utca legitimáló erejét -- ha szelektálnak is ennek különböző megnyilvánulásai között -- maguk is elfogadják. Hanem azért is, mert az "utca" ugyan valóban nem azonos a "néppel", annak maga is csak egy meghatározott része -- de olyan része, amely éppen a hatalomhoz való viszonyban (azzal közvetlenül érintkezvén) sokszor involváltabb és aktívabb, mint a társadalom, a "nép" többi része, s így ha valóban nem is mindig, de azért sokszor egyes kérdésekben az "egész" véleményét szóltathatja meg.

⁸⁷ A tüntetésekről már volt szó. Ezek persze gyakran meghatározott politikai csoportok és nem az "utca" megnyilvánulásai; amikor azonban a fennálló politikai hatalommal szemben általános az elégedetlenség, a tüntetések "elszabadulhatnak", és ez az elszabadulás (a szervezett provokátorok destruktív akcióin kívül) gyakran éppen azt jelenti, hogy az "utca" is szükségét látja annak, hogy véleményét kifejezésre juttassa. (Ilyenkor felbukkanhat az alvilággal érintkező romboló "csöcselék" is, de az esetek nagy részében a "csöcselék" is csak akkor mer cselekvően megjelenni, amikor el tud keveredni az utca véleményét kifejező, szélesebb körben helyeselt tiltakozások közegében).

legitimnek, és maga ezektől eltérő, ezektől hangsúlyozottan megkülönböztetett formákban kíván ünnepelni.)⁸⁸

2. Az utca rögzített beszéde.

Mindeddig az egyes cselekvésekről, az utcán megjelenő pusztá létformákról is mint jelekről beszéltünk. A hatalom lépéseire adott reakciók már szándékos jelzések. És van, amikor az utca a szó szoros értelmében is *szövegekkel* juttatja kifejezésre mondandóit. Az említett pasquillusok műfaja csak néha virágozik (ilyen volt a '68-as diáklázadás, vagy a kínai tacepao-háború), de "szövegelni" azért gyakran szövegel az utca.

Korántsem minden szövege szól a hatalomnak. Sőt. A szövegek jó része egészen más természetű. Elsődleges műfaja a *falfirka*.⁸⁹ A falfirka jelrendszerével több írásában is foglalkozott Balázs Géza, (lásd Balázs 1987, 1989, 1991, 1993, 1999) nagy gyűjtést végzett e téren Háy Ágnes; és Szombathy Bálint⁹⁰ valamint Hernádi Miklós már a hetvenes években felhívta a figyelmet elemzése fontosságára.⁹¹ Így most csak arról szólnánk néhány szót, hogy ez a műfaj miként vesz részt az utca beszédében.

Balázs Géza többek között megjelenésük helye szerint is csoportosítja a falfirkákat, s az általa elkülönített 8 típus közül 6 az utcán található. (Falak, szobrok-emlékművek, vízszintes felületek, járművek, ipari-építkezési tereptárgyak).⁹² 1956-tól a nyolcvanas évekig a politikai falfirka csak elvétve fordult elő, (túl gyorsan eltávolították és rövid élettartamához képest túl nagy volt a kockázata), így a kilencvenes évek előtt készült tipológiákban az ilyen típusú véleménynyilvánítások csak igen kis arányban szerepelnek. (Így volt ez Háy Ágnes gyűjtésében is, amelynek első kiadását mégis a benne előforduló egy-két politikai rigmus miatt semmisítették meg). Pedig éppen ez a típus az, amely az utca beszéde szempontjából a legmeghatározóbb. Persze, van jelentősége az egyéb, a különböző szerzők által felsorolt típusoknak is. Még a legszemélyesebb szövegtípusok (saját név, időpont megörökítése, szerelmi vallomás, stb.) is -- az önkifejezés és térfoglalás szándékán kívül -- tartalmazzák azt a mozzanatot is, hogy az egyén mintegy "feliratkozik" az utca közösségébe; magánügyét,

---

⁸⁸ Ismét más kérdés, hogy ennek a protestálásnak, ennek a különvélemény-érzékeltetésnek a jelentősége abban a rendszerben is akkor növekedett meg igazán, amikor a rendszer kezdte felélni legitimitás-tartalékait, illetve az utca egyébként is mindinkább megkérdőjelezte azokat.

⁸⁹ Vannak korok és körülmények, amikor más formák is előtérbe kerülnek, (például az imént említett falragaszok), -- a röplapokat nem sorolnánk ide, mert azok mindig meghatározott erők szervezett és célzatos, és nem az "utca" egészének spontán véleményét juttatják kifejezésre --, de a domináns mindmáig a legősibb forma: az utca a maga határoló síkjaira, a házak falaira írja fel mondandóit.

⁹⁰ Szombathy a falakon képződő látványokat osztályozza, egyrészt "műfajuk" szerint (falfestmény, falrajz, gyerekrajz, felirat /graffiti/, folklór jellegű nyelvi jelenség, illetve a plakátok és egyéb felületek roncsolódásával létrejövő új jelentések, mikor is "az elsődleges kifejezési sík szándékos vagy véletlen megbolygatásával a korábbival merőben ellentétes tartalmi üzenet alakulhat ki." Szombathy Bálint: /1978/: Az urbanus környezet szociológiája. Új Symposion, 159-160. /júl.-aug./ 305. old.) Másrészt funkciójuk, közlési formájuk szerint is csoportosítja a falak látványait, elkülönítve egymástól a vizuális költészet, a tárgy-szemiotológia (a fizikai információ szemiotológiai-szemiotikai üzenetté átalakítása), a spontán látványképződmények, stb. példáit. Az utca beszéde szempontjából fontosak e megkülönböztetések, hiszen mind a közlési szándékkal létrehozott jelek, mind pedig a véletlenül keletkezett, de szintén üzenetként ható jelek napokig-hetekig-évekig hirdethetik az utca gondolatait és életérzését, s egyáltalán nem mindegy, hogy ezekből az üzenetekből a díszítőkedv, a játékosság, a kritika vagy a semleges ismeretközlés olvasható-e ki elsősorban.

⁹¹ Hernádi Miklós: A házfalak kommunikációja, Kultúra és Közösség, 1978/1-2; Szombathy Bálint: Id. mű.

⁹² Balázs, (1987)

magánjelenlétét beemeli abba a nyilvánosságba, amely -- a legdemokratikusabban szerkesztett hírlevélként⁹³ -- *közhírré teszi a köz (tagjainak) véleményeit.*

A felirat gyakori alosete *az identitás kifejezése*: valamely szubkultúrával, csoporttal való azonosulás (ezek közé tartoznak a különböző politikai mozgalmak, pártok is), s ennek megint nem csupán az a funkciója, hogy az egyén hovatarozását, szimpátiáit, hitvallását kifejezze, hanem az is, hogy *referenciacsoportjának* a szó szoros értelmében *tért hódítson*. Az utca beszédének fontos eleme annak jelzése, hogy melyik futballcsapatnak, pártnak, popzenekarnak mekkora tábora van, s ez kifejezésre juthat abban, hogy az ő nevük (persze rokonszenvező, éltető formában) milyen arányban szerepel a város (az ország) utcai feliratain. E körbe tartoznak a szó szoros értelmében vett hitvallások is, de ezeknek további, szemléletalakító szándékuk, üzenetük is van: (például: "Jézus él", "Jézus szeret téged", "Jézus érted is halt meg", stb.)

A szemléletalakító szándékkal megfogalmazott feliratokkal kapcsolatban (s itt a vallásiakon kívül meg lehet említeni még *a filozofikus*, gyakran a lét abszurditását sugalló feliratokat is), felmerülhet a kérdés, hogy ezek mennyiben tekinthetők az "utca" hangjának. A válasz magából a műfajból következik. A falfeliratok létrehozásában a társadalom sok csoportja egyáltalán nem vesz részt. Túlnyomó részüket azon, szociológiailag jól körülírható csoportok tagjai hozzák létre, akiket fentebb az "utca" legtipikusabb képviselőinek neveztünk. Vannak persze más típusú feliratok is. Olykor a hatalom maga is él ezzel az eszközzel (sőt, a diktatúrák általában arra törekszenek, hogy monopolizálják a közhírré tétel ezen módját, kifejezésre juttatva ezzel egyben azt is, hogy "biztos kézzel uralják az utca világát is"). Amikor kiélesedik a politikai küzdelem, az "utca" jellegzetes képviselőin kívül más csoportok is élnek a véleménynyilvánítás és a térfoglalás e lehetőségével, maguknak is részt igényelve ily módon a "köz véleményéből". S végül az is előfordul, hogy (a hatalom, vagy az "utcatól" idegen csoportok képviselői) manipulatív szándékkal az "utca beszédének" *imitációit* hozzák létre, azt a látszatot igyekezvén kelteni, hogy az általuk demonstrált vélemény "az utca hangja". Mindezeket érdemes megkülönböztetni az utca valódi beszédétől, mint ahogy az esetek többségében az utca járókelői is megkülönböztetik.⁹⁴

A tipológiák -- mint láttuk -- számolnak a firkák azon nem-politikai csoportjával is, amelynek a *díszítés, a műalkotás* az elsődleges, vagy éppen kizárólagos célja. Ezek annyiban tartoznak az utca beszédéhez, hogy kifejezésre juttatják: azok, akik az utcát képviselik, az adott környezetet díszítendőnek, humanizálандónak tartják.⁹⁵ Ebben nem az absztrakt "szépség", hanem az aktivitás a döntő elem. Sokan értetlenül fogadják, amikor a frissen tatarozott, széppé formált házak falain szinte azonnal megjelennek a graffitik, pedig ennek is megvan a

---

⁹³ *E tekintetben* még az Internet sem versenyezhet vele, hiszen ahhoz nem férhet hozzá mindenki.

⁹⁴ Azt is fontos rögzíteni és elemezni, -- mint ezt a Szemiotikai Társaság konferenciáján Voigt Vilmos is hangsúlyozottan kiemelte -- hogy *pontosan hol* jelenik meg egy-egy vélemény. Magától értetődik, hogy -- mint erre fentebb mi is utaltunk, a város különböző részei igen különböző szociális környezetet jelentenek, s egy-egy üzenet egészen mást jelent, ha az adott közeg önkifejezésének tekinthető, mint akkor, ha valaki vagy valakik (olykor kifejezetten provokatív, kihívó szándékú) reakciója az adott környezetre. (Hogy melyikről van szó, ez a "szövegkörnyezetből" többnyire eldönthető).

⁹⁵ Rapoport nagy városantropológiai monográfiájában látványosan szembeállítja az emberi aktivitás nyomait nélkülöző és az azokkal telített városrészeket, kimutatván, hogy milyen mértékben hozzátartozik ez utóbbi a környezet otthonosságának, lakhatóságának megteremtéséhez. (Rapoport, 1977). A graffiti mint esztétikai tevékenység a street art tágabb jelenségkörének fontos része: a városok "utca" általi birtokbavételének egyik legmeghatározóbb szimptomája a street art térhódítása (a graffitizóktól az élőszobrokon és a jackass-akciókon át az utcai zenészek, táncosok, mutatóványosok művészetéig)

maga logikája: az utcának szüksége van arra, hogy környezete teljes mértékben az "övé" legyen.

Persze nem tagadható, hogy az utóbbi jelenségben (s általában a falfirka műfajában) sok egyéb motívum mellett⁹⁶ gyakran benne van a *rombolás, rongálás, destruálás* motívuma is. Ezek, mint erről alább még lesz szó, közvetlenül gyakran szociológiai vagy éppen individuálszociológiai problémák kifejeződései, (s mint már utaltunk rá, sokszor csak egy-egy egyén vagy egy jól-körülírható alcsoport véleményének, érzéseinek adnak hangot) de az utca falain -- főként sokaságukban, együttesükben -- mégis többnyire egy *közös érzület* kifejeződésévé válnak. A destrukció tiltakozás is: a frusztráló környezet, a represszív vagy csak idegen-távoli hatalom, az egyén beszorítottága, emberhez méltatlannak érzett sorsa, tehetetlensége és kilátástalansága ellen.

A tiltakozás békésebb formája a *kicsavarás, a humor*. Az utca mindarra ezzel a kicsavarással reagálhat, amit idegennek érez, legyen az a (hivatalos) politika megnyilvánulása, reklám, vagy bármely semleges jelzés. Ha az imént filozofikus szövegekről beszéltünk, ezek is olykor kicsavarások: a lét abszurditását hangsúlyozván ilyenkor éppen ez ellen, a lét abszurditása ellen tiltakoznak. A kicsavarások van, amikor gyilkos iróniát tartalmaznak, szándékuk a morális megsemmisítés, máskor csupán egy-egy kreatív agy kedves ötletei; s hatásuk is különböző: van, akiből felháborodást, van, akiből mosolyt váltanak ki, s persze van, aki el sem olvassa őket. Mindenesetre nem ismernek tabukat⁹⁷: bár az anarchista feliratok (például: "semmi hatalmat senkinek") csak egyik alcsoportját képviselik ezeknek a feliratoknak, nem véletlen, hogy az anarchisták -- más szélsőséges politikai csoportokkal együtt⁹⁸ -- felülreprezentáltak az utca beszélői között: az utca beszédének szemléletében a mindenkori hivatalossággal való eleve-szembenállás miatt mindig van anarchista mozzanat.

Az utca beszélői egymással is "beszélgetnek", a hatalommal folytatott dialógust olykor *belső dialógusok* színezik. Egyes felfirkantott feliratokra válasz születik, kiegészítés, átírás... Igazi virtuális beszélgetés ez, hiszen előfordul, hogy valaki egy évtizeddel korábbi kiírásra reagál, amelynek eredeti szerzője talán már nem is él; és az is előfordul, hogy egy válasza viszontválasz érkezik, amelyet egy harmadik személy ír a falra. Ez utóbbi példa megint azt mutatja, hogy a falfirka, amelynek mindig konkrét egyének az "elkövetői" valódi kollektív véleménykifejezés: a helyeslően továbbírók, a viszontválaszolókat sajátjuknak tekintik a mások által egyszer kinyilvánított állásfoglalást, s így létrejön az "utca" kollektív alanyisága.

Az "utca" nem azonos egyetlen politikai párttal, egyetlen politikai véleménnyel sem. A párt *per definitionem*: rész, az "utca" viszont részek együttese, ugyan maga is csak alkotóeleme egy ország társadalmának, mégis, a pártok partikularitásához képest magasabb egység. Véleményében, politikai felfogásában nem egységes: véleménye, politikai felfogása különböző -- gyakran egymásnak ellentmondó -- nézetek eredője, de éppen ez az eredő az, ami -- összefogja az "utcát", (és szembeállítja a hivatalossággal).

---

⁹⁶ A Balázs Gézánál felsorolt motívumok közül (lásd: Balázs /1999/) a már említettekén kívül fontos etológiai illetve pszichológiai motívumok a *jelhagyás, a megörökítés; a fétisteremtés, a fájdalomeltávolítás, magunkból kiírás* attitűdjei is.

⁹⁷ Sokak szemében bizonyára blaszfémikus az alábbi felirat, amely éppen a tabutörésre építi humorát, a "Jézus él" jelszó alá írva: "Ez azt jelenti, hogy elmarad a húsvéti szünet?"

⁹⁸ A szélsőségek többnyire elhanyagolható kisebbséget képviselnek egy társadalomban, a tabutörő véleménynyilvánítás utcai lehetőségét azonban gyakran éppen ezek a szélsőségek használják fel szélsőséges indulataik kifejezésére. A kilencvenes években például a feliratok egy részét kis fasiszta és anarchista marginális csoportok (illetve egyének) üzenet-párbaja alkotta.

A falfirkák együttesében összemontírozódik a "Hajrá, Fradi", a "Sanyi ♥ Ildi", az "Állítsátok meg a világot, ki akarok szállni", az "Eleget raboltatok!" a "Jézus érted is meghalt" és az "Én nem kértem", a "Cigánymentes övezet" és "A fehér ember is színes bőrű", a "tavaszi nagytakarítást" és: a "ne firkálj a falra!" Már Balázs Géza is jelezte a rokonságot a falfirka és a tetoválás között⁹⁹: ezek ábrái és szövegei között sok az egyezés, és mivel hasonló kommunikációs cél van mögöttük, hatnak is egymásra (bár persze az anyagból és a műfajból adódó különbségek is kimutathatók, mint a tetoválótű és a festékszóró különböző vonalrajzolási lehetőségei, a tetoválások speciális börtön-jelrendszere, és például az Ö. K. Ö. L. feliratnak is csak egy ököl bütykeire írva van "értelme"). Mindenesetre mindkét forma valaki önkifejezése, részben önmagának, részben a külvilágnak szánt kommunikációs gesztusa, mindkét formában van némi lázadó, agresszív (és autoagresszív) elem, mindkét forma a test külső burkára írt üzenet, csak az egyik esetben az alany egy egyén, a másikban pedig az utca társadalma, (az egyén testének "fala" a bőr, az utca testének "bőre" a fal). A tetoválás azonban nagyon ritkán tartalmaz politikai jellegű állásfoglalást, és még ritkábban a hatalomnak szánt üzenetet: hiszen nem a testi egyediségében meghatározott egyén¹⁰⁰ áll kommunikációs kapcsolatban a hatalommal, nem ő minősíti annak legitimitását, hanem az utca.

3. Plakátfirkálások

Az utca falfirkákkal való beszédének fontos alfaja az, amikor az utca *reagál* a nem tőle származó, viszont éppen hogy neki szánt jelzésekre, például a propaganda különböző formáira. A politikai választások újra-megjelenésével revitalizálódott a "plakátháború" műfaja, amely egyrészt a különböző politikai erők összeütközésének terepe, másrészt az utca lehetősége, hogy mindehhez viszonyuljon. Ez is a hatalommal folytatott párbeszéd része. Ilyenkor az "utca" ugyan nem csak a szűkebb értelemben vett "hatalomra", a hatalmat éppen gyakorló politikai csoportra reagál, hanem arra a hatalmi elitre, amelyből a legkülönfélébb politikai pártok irányítói verbuválódnak. A konkrét reakciók az egyes pártokra vonatkoznak, (ki-ki a számára ellenszenves pártot fricskázza meg), de mivel az "utca" véleménye, mint az imént hangsúlyoztuk a különböző politikai állásfoglalások eredőjeként határozható meg¹⁰¹, a lényeg nem az egyes pártok elutasítása, hanem az, ahogy ezeken a vélemény-nyilvánításokon keresztül az utca hangadói a "fent"-hez viszonyulnak.¹⁰²

A plakát-átfirkálások az utóbbi években kedvelt elemzési témává váltak. Mi is elemeztük ezeket például az 1998-as, a 2002-es és 2006-os választások kampányüzeneteit elemző

---

⁹⁹ Lásd: Balázs, (1988).

¹⁰⁰ Ismét más jelleggel, de ugyanebbe a "rokonsági körbe" tartoznak az olyan jelzések is, mint a jelvény-, és pólófeliratok, ábrák: ezek is az utcán látható jelek, és összehatásukban részt vesznek az utca beszédében (például ha valamilyen jel tömegessé válik, ez a kokárdaviseléshez hasonlóan már az "utca beszédének" tekinthető, egyenként azonban a tetoválásokhoz hasonlóan nem az utca, hanem az egyes egyének önkifejezésének, "beszédének" számítanak. (Ezekről lásd: Balázs /1991/, aki e "műfajban" is megkülönbözteti a kapcsolatteremtés, az önkifejezés, a nyelvvel való játék, a közéleti-politikai közlések, stb. eltérő attitűdjeit).

¹⁰¹ Az eredőnél mindig lényegesek az egyes vektorok arányai: noha az "utca" nem pártfüggő, de nem is teljesen semleges: a mindenkor hatalmi elit és egyáltalán egy ország politikai életének alakulása szempontjából mindig érdemes odafigyelni arra, hogy az egyes pártok milyen mértékben kapnak támogatást és elutasítást az "utca" beszédében.

¹⁰² Ez a mozzanat akkor is jelen van, amikor marginális kis pártokat utasít el az utca, tehát olyanokat, akik távol állnak a hatalomtól: ilyenkor az utca többnyire a pártocska neveltségességét hangsúlyozza, és azt, hogy "s még ezek akarnak uralkodni!". A lényeg ilyenkor is annak mérlegelése, hogy ki mennyire érdemli (vagy nem érdemli) meg azt, hogy elismerjék (hatalmi) legitimitását.

könyveinkben,¹⁰³ illetve cikkünkben, elsősorban azokat a (pszichológiai-szociálpszichológiai) motívumokat véve sorra, amelyek a plakátfirkálások mögött (is) kimutathatók¹⁰⁴.

Az egyik legfőbb típus egyfajta *védekezés a rábeszélőgéppel*¹⁰⁵, az emberre nap mint nap rázúduló propaganda-közleményekkel szemben, amellyel valakik meg akarják szabni, hogy az "utca emberei" milyen kávét igyanak, hova tegyék a pénzüket (ha van), milyen mosóport használjanak, melyik filmet nézzék meg feltétlenül, a hajukat milyen samponnal kezeljék, hogy vonzók és szépek (no és persze sikeresek, fontosak, jókedvűek legyenek). S választások közeledtével ez az áradat még növekszik, ilyenkor arra is rá akarják beszélni, hogy kire szavazzon, ha boldogabb jövőt szeretne: a postaládából választási szórólapok hullanak ki; politikusok levelét hozza a posta vagy képeslapon kellemes ünnepeket kívánnak a jelöltek és egyúttal választási programjukat kínálják; a rádióban, televízióban napok alatt ismerőssé válnak a fizetett választási hirdetések szignáljai. S az utcán is, bármerre fordul az ember mindenütt ismert vagy kevésbé ismert arcok tekintenek rá, néznek az arcába, az óriásplakátokon ráadásul a valóságos méreteket még jócskán megnövelő módon hozzák tudomásra létezésüket. Mindannyian meg akarják győzni a választókat, ők pedig az áradattal szemben védekezni kezdenek. Mert ezek a nagy, mosolygó vagy szigorú arcok is *egyfajta agressziót jelentenek, agressziót a nekik kiszolgáltató emberrel szemben*. A plakátok átfirkálásának egyik típusa az ez ellen való *védekezésnek* a megnyilvánulása. Ahogyan a gyerek kamaszodván fellázad, tiltakozni kezd az ellen, hogy szülei, tanárai, egyéb felnőtt tekintélyek mondják meg neki, mit egyen, igyon, milyen ruhát hordjon, mit olvasson és nézzen, hasonló állampolgári lázadás húzódik meg sokszor a plakátokon megjelenő védekező jellegű feliratokban, rajzokon. Bohócsapkát rajzol a politikus fejére, kezébe fakanalat illeszt, Mr. Beanné, vagy kalózzá rajzolja át a jelöltet, vizuális, képi és nyelvi jelekkel gondoskodik arról, hogy a politikát, a plakáton megjelenő politikust *civillé* tegye, detronizálja¹⁰⁶, s ezzel hatalmi legitimitását legalábbis megkérdőjelezze. (A '98-as kampányban is számos példát láthattunk erre, az MSZP egyik budapesti jelöltjét -- némi hasonlóságra is támaszkodva -- Mr. Beanné, vagyis bohóccá rajzolták át plakátján, az Új Szövetség elnöknőjének fejére falusi kendőt kötöttek, az MDF egyik jelöltjének hatalmas pápaszemet biggyesztettek az orrára¹⁰⁷, a MIÉP elnökéét óriási, szederjes orrá dekorálták, az FKgP jelöltjének foga közé hosszú pipát, az SZDSZ jelöltjének fejére cilindert illesztettek és öregemberré varázsolták, s mint az egyik reklámcég kreatív vezetője megjegyezte, nem célszerű a jelöltek kezébe semmit sem elhelyezni, mert azt úgyis hamarosan átalakítják valami kétes jelentésű dologgá... A példákat még hosszasan lehetne sorolni, pártokra való tekintet nélkül, ez a típusú átrajzolás, a politika kedélyes detronizálása egyaránt szól valamennyi pártnak).

Ez azonban csak egyik, szelídebb típusa a plakátok átfirkálásának.

A következő típus már korántsem ilyen vicces, kedélyes, ironikus. A *politikai intolerancia* működteti ezt a második típust és megnyilvánulásai (néha a látszat-hasonlóság ellenére is) egészen eltérőek az előzőtől. *Az arc tönkretétele, meggyalázása* az egyik leglátványosabb jele

---

¹⁰³ Kapitány--Kapitány (1998), Kapitány —Kapitány (2003) Kapitány —Kapitány: (2007), Kapitány—Kapitány (2010)

¹⁰⁴ Az alábbi példák az 1998-as választási kampányból származnak.

¹⁰⁵Pratkanis--Aronson (1992)

¹⁰⁶ Hiszen ami ellen tiltakozik, az ugyanezt teszi vele: a hatalom leminősítő technikáit igen meggyőzően elemzi például Garfinkel. (Lásd: Garfinkel, Harold /1956/ Conditions of Successful Degradation Ceremonies, American Journal of Sociology 61.)

¹⁰⁷ A szemüveg és szakállrajzolás a többi említett átfirkáláshoz hasonlóan többnyire -- és ebben a esetben is -- csak az arc játékos módosítása. Meghatározott textuális összefüggésben azonban a zsidóságra utaló emblemikus jel lehet.

ennek a típusú "politikai vélemény- nyilvánításnak": az így cselekvő kiszúrja a politikus fényképén a szemet, befeketíti, eltünteti az arcát, emberi méltóságától igyekszik megfosztani, azt jelzi, hogy nem adja meg neki az emberi lét, csak annak valami alsóbb rendű fajtájának jogát. (A halottak ilyenén módon való meggyalázásának ősi módja, az arc szétroncsolásában, a test megcsonkításában szimbolikusan is kifejezésre juttatott megbecstelenítés, az emberi mivolt elvétele, megtagadása). A nőnemű jelöltek képét ugyanezen okból nem tanácsos elérhető magasságba helyezni, hiszen azonnal obszcén jelekkel hozzák őket kapcsolatba, ezzel éppen emberi szuverenitásukat is megkérdőjelezve¹⁰⁸. De ehhez a típushoz tartozik a politikai intoleranciának olyan fajta jelzése is, mint a pajesz-rajzolás, Dávid csillag elhelyezése a jelölt gallérján, mellén¹⁰⁹, ('98-ban ilyeneket, illetve "zsidó" feliratot lehetett látni Kuncze Gábor és Horn Gyula óriásplakátjain), más oldalról a Hitler-bajusszal rajzolták át Torgyán József, Csurka István arcképét,¹¹⁰ az SZDSZ óriásplakátján a "Hogy tartsuk a jó irányt" szlogent sok helyütt kiegészítették az "Izraelbe" befejezéssel (= "most majd megmondom, hogy ki is vagy te valójában"). Hasonló az ávószózás, pufajkázás, (ez '98-ban éppúgy működött, mint '94-ben); ismét más oldalról a cigányozás, vagy a homoszexualitás parlagi szinonimái. ('98-ban többek között a KDNP és az MDNP jelöltjeinek portréi mellett), a "rohadt állapot", és az ehhez hasonló kifejezések¹¹¹. A legkülönbözőbb pártok jelöltjeinek arcképét lehetett látni kivájt szemmel, szétroncsolt, befeketített arccal....ezzel -- különböző előítéletek oldaláról és különböző szubkultúrákból eredően -- de mindig azt kívánja jelezni az átfirkáló, hogy "csak a hozzám hasonló ember az ember", "csak a velem (ill. az én jelöltemmel, pártommal) egy véleményen lévőknek van joga megnyilvánulni, a többi .ne jusson szóhoz, ne kapjon teret, tüntessük el, zárjuk ki, vessük ki az emberek köréből"... Ezek az "ordasnak" nevezett indulatok nem az "utca" egészének indulatai, de amikor nagyobb számban megjelennek, azt mindenesetre jelzik, hogy az "utca" erősen megkérdőjelezhetőnek tartja az érintett politikusok legitimitását, s ha a szélsőséges indulatnyilvánulásokkal nem is azonosul, azt sem tartja szükségesnek, hogy elhatárolja magát tőlük. S habár ezek a szimbolikus jelek egyes szakértők szerint fontos szerepet játszhatnak az indulatok *levezetésében* (ahogyan a modern Japánban vagy Dél-Koreában a főnöknek a dühöngő-szobába kitett gumiszobra, amelyet ütlegelni, püfölni is lehet, bizonyos álláspontok szerint segít levezetni a főnökkel szemben felgyülemlett indulatokat), másfelől azonban a nyilvánosság szférájába való bekerülésük gerjeszti is az indulatokat, s *megerősíthet* politikai (etnikai, vallási, kulturális) előítéleteket is, terjedésük végül is szalonképessé teszi a vélemény-nyilvánításnak ezt a módját... (Talán nincs is olyan kultúra, ahol az intoleranciának különböző megnyilvánulásaival ne lenne módunk találkozni, de az mindenesetre nem közömbös egy ország politikai kultúrájának az alakulása szempontjából, hogy a politikai vélemény-nyilvánításnak milyen formái, milyen stílusai a jellemzőek és ezek *milyen mértékben* vannak jelen az utcán és általában a közbeszédben).

Olykor ennél, a (vélt) ellenfelet meggyalázó, legalább szimbolikusan megcsonkító típusnál is kimutatható a védekezés, az agresszióval szembeni védekezés motívuma, s e védekezésnek olykor a pszichopatológiából ismert formái. A pszichikusan sérült vagy túlérzékeny ember

¹⁰⁸ Jól illik erre, az obszcenitással támadó firkatípusra a Hernádi Miklós hivatkozott cikkében található "defloreációs firka" elnevezés.

¹⁰⁹ Az embléma -- pecsétként magába sűrítve egy-egy társadalmi csoport jellemzőit -- különösen alkalmas arra, hogy "megbélyegzés" eszköze legyen: az így minősített egyént azonosítsa egy sztereotípiával.

¹¹⁰ Hogy itt nem pusztán valamiféle jobb-, és baloldal szimbolikus sértőpárbajáról van szó, azt az is mutatja, hogy például az MSZP jelöltjével szemben is előfordult nemcsak az "ávószózás", és "zsidózás, zsidóbérencezés", hanem a "fasisztázás" is.

¹¹¹ A most idézett példák a '98-as választási kampányból valók, de hasonló jelenségek természetesen a későbbi kampányokban is megjelentek.

számára különösen a *tekintet* és a *nemi szervek* látványának lehet sokkoló hatása: a képeken ezeket szokták átszurkálni: a szemről azt érzik, hogy őket nézi, figyeli, s a nemi szervek is mintha velük szemben készülének agressziót elkövetni. A politikai plakátokon az utóbbi természetesen nem, de az előbbi nagyon is jelen van: az arcképek szeméinek kiszurkálása az esetek részében e reakciók számlájára írható.¹¹²

Megint más típust és stílust képvisel a plakát-csatáknak az a fajtája, amikor a plakátokon megjelenő vélemények, kommentárok legfőbb célja az, *hogy az egyoldalú kommunikációt kétoldalúvá* alakítsák. A politikai plakátok, a kampányok rendezvényei, híradásai választások idején a városokban, de a kisebb településeken is növelik az utca, a köztér agora-jellegét, s a megszokottnál nagyobb felhívó erővel készítetik véleményformálásra, döntésre, állásfoglalásra a települések polgárait, az "utca" közvéleményét. Ennek a vélemény-jelzésnek, az utca állásfoglalásának egyik módját testesítik meg azok a fajta kommentárok, amelyek *vitatkoznak* a különböző pártok állításaival, (szellemesen vagy kevésbé szellemesen) kiegészítik szlogenjeikben megfogalmazott ígéreteiket, kijelentéseiket. A '90-es kampány során egész láncreakciót indított el például az SZDSZ "Tudjuk, merjük, tesszük" feliratú plakátja, amelyen rövidesen megjelentek a "...ha hagyjuk" vagy "...az országot tönkre" jellegű kiegészítések, plakát-átfirkálások. A '94-es "Bízunk benne" Kuncze-plakátra az "Én nem" replika került, az MSZP "Hogy a szakértelem kerüljön kormányra" jelszava alá pedig odaírták: "nincs pótvizsga!" (illetve a szakértelem szó elé az "ávh-s" jelzőt biggyesztették).

Az "utca" lecsapja az ügyetlenül megválasztott jelképek feladta labdákat is. Az MSZP egyik '90-es plakátján egy kisbaba lebegett két kéz fölött: a készítőik szándékai szerint ezek nyilván óvó kezek voltak, de a rajzon inkább úgy tűnt, hogy feldobják a gyereket. Az átfirkálás során vagy véres, széjjelszagató vámpírkarmokat rajzoltak a két kézre, vagy odaírták: "Segítség, leeseek!" Ugyancsak az MSZP '94-ben egy mosolygó kislány képét választotta "reklámarcnak", (szemben a többi párt miniszterelnök-jelölt plakátjával). Ez a plakát is megkapta az "utca" kritikáját: "Hurrá, én leszek a miniszterelnök".¹¹³

A '98-as kampányban -- hogy néhány, további, véletlenszerűen gyűjtött példára utaljunk -- a Fidesz plakátjain jelentek meg a Magyar Polgári Párt felirat módosításaként a Magyar Orbáni Párt illetve az Urbi et Orbi szójátékok, ugyancsak az Orbán Viktort ábrázoló óriásplakáton jelent meg a "Gyere kisfiam kapálni" graffiti-felirat; az MSZP nevének betűi közé egy M beillesztése, szintén a párt utódpart jellegére utalva, a "bocsánatot kérek" (a pártelnököt ábrázoló óriásplakáton, Horn Gyula kézmozdulatának értelmezéseként). Ugyancsak az MSZP plakátján olvasható az "Europroli"-kifejezés, illetve a "hogy a többség legyen a nyertes" szlogen elé írt "kiegészítések: "lemondunk, hogy a többség legyen a nyertes", "hogy az (ávós, zsidó, stb.) többség legyen a nyertes". Több helyütt is felbukkan az ismert filmcímre való utalás: "Óvakodj a törpétől!" Van, aki egyszerűen azt írja ide, hogy "elég volt". Az indulatok ezeknél az átfirkálásoknál is jelen vannak, (mint ahogy az előző típusnál is jelen van a politikai kritika), a különbség abban van, hogy a gyalázkodáson van-e a hangsúly, vagy a

---

¹¹² Hasonló a stigmatizáló jelek homlokra pecsételése is, amelynek gyakoriságára Erneyi Katalin figyelt fel (Erneyi Katalin: (1997) Magyarországi politikai plakátok politikai firkái 1990. In: Kapitány Ágnes--Kapitány Gábor (szerk.): Rendszerváltás, világképváltozás, mellékutca, MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek, 31. Bp.), s amelynek előzménye a tüzes vassal homlokra égetett megbélyegzés középkori gyakorlata.

¹¹³ A kritika leleplezi a manipulációs szándékot. A sokat támadott jelölt képe helyett a "kutya, ló, gyerek" bevált érzelemkeltő receptjét használó pártot figyelmezteti arra, hogy a nem a megfelelő környezetben használt jelkép ellentmondásba kever: a kislány nyilvánvalóan nem arra alkalmas, hogy miniszterelnök legyen, s ha a miniszterelnök-jelölt helyett őt ábrázolják, ez a párt alkalmatlanságát is sugallja.

politikai nézeteltérésén. (Az "áruló", "hazug" és "alpári", illetve az "ávós, zsidó" feliratokat legalábbis az előző típussal kevert változatoknak kell tekintenünk).

S végül egy negyedik, a fentiektől eltérő típusát jelentik a plakát-átfirkálásoknak a fentebb érintett *graffiti* műfajhoz kapcsolódó, lényegében politikamentes plakát-átdolgozások, amelyek tekintet nélkül arra, hogy kereskedelmi vagy politikai jellegű reklámról van-e szó egyaránt megjelennek a városi kultúra képi és nyelvi üzenethordozóin, s *egyfajta kreatív gesztusként* az eredetitől eltérő, új, más üzenetté alakítják át a látványokat. A reklámokon mosolygó hibátlan fogsorokba feketével átszínezett foghíjakat rajzolnak, egyetlen mozdulattal átalakítva a gondozottság, fiatalság, ápoltság, szépség üzenetét (egészen hasonlóképpen módosítják a politikusok szélesen mosolygó portréit is.) A kalóz-félszem, a vámpírfog, a férfinak rajzolt keblek, a nőkre rásatírozott szakáll, bajusz, stb. ennek a típusnak a megnyilvánulásai is lehetnek, akárcsak a plakát agressziója elleni védekezése. (E két altípus esetében csak az egyéni esetben dönthető el, hogy melyik lélektani mechanizmus áll az átfirkálás mögött). Ennek a negyedik átalakító gesztusnak rokonaként említhetjük a tankönyvek képeinek, ábráinak átalakítását a diákok által. (Amelynek egyébként szintén van egy, a ráoktrojált hivatalos formákkal szembeni lázadást, a propaganda agressziója elleni védekezést kifejező változata is).

Az "utca" tehát különböző megfontolásokból, különböző személyes attitűdök által befolyásoltan (és különböző mértékben) jelzi a különböző politikai pártok gyarlóságait, gyenge pontjait (ez a felsorolt átfirkálás-típusok közös lényege). Nem biztos, hogy ezáltal egészen megtagadja legitimitásukat (hiszen az átfirkálások a választásokon győztes pártok plakátjain legalább olyan jellemzőek, mint a többiekén), de mindenesetre jelzi nekik, hogy nem bírják (soha egyik párt sem) az utca teljes bizalmát.¹¹⁴ (Ez akkor is az "utca" üzenete, ha tudjuk, hogy a firkálások nagy részét nem az "utca", hanem az ellenérdekű pártok aktivistái követik el). Jelzi, hogy ha egyfelől "Nagy Testvér figyel téged", másfelől meg az utca tartja szemmel "Nagy Testvért". Ha a hatalomba törekszel, bárki légy is, számolj ezzel.¹¹⁵

4. Ellenreklám

Ez a kontroll alatt tartás a hatalomnak nem csak politikai formáit érinti. Minél nagyobb hatalom a *gazdaság* szereplője, annál inkább ki vannak téve ők is az utca kritikájának. Éppen azért, mert hatalmat, nagyon is valóságos hatalmat testesítenek meg. Az utca pedig ezt a hatalmat sem ismeri el korlátlanul maga fölött. Az államszocializmusban, amikor a gazdaság szereplői nem képeztek külön hatalmi ágat, nem is érte őket az utca beszédében sem támadás.

¹¹⁴ Ha figyelembe vesszük, hogy eddig mindhárom szabad választás az addig hatalmon lévő csoportot leváltó, nem annyira egy politikára, mint inkább egy politika ellen szavazó választás volt, különös jelentőséget kell tulajdonítanunk a választásokra készülő addigi kormánypártok plakátjaira írt megjegyzéseknek. (A "tovariscsi -- vagy: uraim -- konyec", az "elég volt" legtöbbször ezeken figyelhető meg).

¹¹⁵ A plakátfirkálás rokona a *köztéri szobrok* megrongálása: festékekkel leöntése, teleírása, részeik letördelése. Az attitűdök hasonlóak. Különbség van persze abban, hogy a szobrok jóval időtállóbbak, így a rájuk adott reakció nem valamely aktuális üzenet kritikája, hanem vagy esetleges (azért éri őket, mert éppen ők vannak ott), vagy az ellen irányul, amit jelképeznek (lásd a rendszerváltások idején szokásos szobordöntögetéseket, s a vérszínű festékekkel való leöntést, ami a szobor "kivégzését" -- vagy a szobor által megörökített személy "véres" múltját -- jelképezi). A szöveggel, jelekkel való teleírás lehet éppen annak jele is, hogy kedvelik azt a szobrot, bár az ilyenkor is valószerű, hogy inkább, mint a tér megszokott elemét kedvelik, s nem azt, amit jelképez. A szobrok leminősítését egyébként a természetes kopás is elvégzi (vagy a madarak ürüléke), ilyenkor nem az utca üzen, hanem inkább a hatalom ad akarva-akaratlan olyan jelzést, hogy amit a szobor jelképez, nem is olyan fontos neki, (hogy mindig frissen rendben tartsa). Érdekesek az olyan példák, mint Churchill szobra Londonban, amelynek (nyilván konzervatív párti) legendájához tartozik, hogy *sosem* piszkolják le a madarak...

(Megint csak az ügyetlenséget, a dilettantizmust leplezték le, amikor például az állami tulajdon ál-piacosításával megjelentek az olyan nem-reklám reklámok, mint a "cipőt a cipőboltból".)

Az utca reakciója lejárhatja a (gazdasági) reklámok manipulatív hazugságait. (A "Vidal Sassoon wash and go"-ra a válasz: -- "Skinhead lettem, jaj, de jó", vagy: "hull a hajam, mint a hó") Az átrajzolás az ő esetükben az általuk ábrázolt irreális idilli világ lerombolását, megszeplősítését is jelenti.

Hasonlóképpen jár el az utca azokkal a plakátokkal is, amelyeken *a kultúra egyes képviselői* jelennek meg az utca által túl magasnak érzett piederstálon, vagyis a kulturális hatalom hangsúlyozásával. Ezen sztárok képmásai, reklámszövegei is megkapják a leminősítő, hétköznapivá torzító kiegészítéseket.

Az utca véleményének nagy az ereje. Hatására a különböző hatalmak birtokosai gyakran megpróbálnak alkalmazkodni hozzá; felveszik stílusjegyeit, a propagandában igyekeznek felhasználni azokat a formákat, amelyeket az utca használ a maga beszédében. A politika igyekszik megszólítani az "utca emberét", a gazdaság egyes szereplői elkezdnek olyan reklámokat készíteni, amelyek -- az utcához hasonlóan -- ironikusan viszonyulnak a "klasszikus" reklám idilli idiotizmusához. (a bőrükből persze nem bújnak ki, a populista politikus továbbra sem az utca, hanem a maga céljait követi; a reklám, ha hangsúlyozza is, hogy terméke mire nem képes, ezt is csak azért teszi, hogy viszont erényei minél hitelesebbnek hassanak). A három fő hatalmi elitréteg közül még leginkább a kulturális elit tudja szervesen beépíteni saját eszköztárába azt, amit az utca beszédéből tanul. A plakátműfaj alternatív próbálkozásai között például elég sok olyan plakáatterv születik¹¹⁶, amely legalábbis rokon az utca szemléletével, ezek a plakátok nem a gazdasági termékek népszerűsítésére vállalkoznak¹¹⁷, hanem az uralkodó szemléletmóddal szembeni kritikai attitűd kifejezésére. Amikor egy-egy ilyen alternatív plakát (leegyszerűsítő és indulatgerjesztő túlzással) például "a szépség fasizmusát" veszi célba, vagy amikor egy másik a lét abszurditását úgy fejezi ki, hogy az utca nyelvéből közismert képi elem, az elszállított halott krétával körülrajzolt lenyomata közepéből nő ki egy utcakorlát oszlopa¹¹⁸, akkor ha nem is teljesen az utca szemszögéből, de lényegében az utca nyelvén beszél.

***

Az utcától lehet tanulni, de amíg lesz "utca", (amíg lesz hierarchikus társadalom, és lesz nyilvános tér a különböző hierarchikus szintek elfoglalóinak érintkezésére és kommunikációjára), addig az utcának meglesz a maga másoktól különböző, külön, és a mindenkori hatalmat legitimitása korlátjaira figyelmeztető beszéde is.

---

¹¹⁶ Lásd a Hősök terén rendezett @RC kiállítások óriásplakátjainak nagy részét.

¹¹⁷ Az más kérdés, hogy bármely ellenkulturális megnyilvánulás, ha hatásos, felhasználható reklámhordozóként is, ahogy a Benetton használja Toscani sokkoló képeit.

¹¹⁸ Ebben (az első @RC kiállításon bemutatott) képben éppen az a jó, hogy miközben egyértelműen a lét abszurditását sugallja, nem lehet egyértelműen dekódolni. Néhány a kép lehetséges racionalizáló olvasatai közül: 1. A halottat már régen elszállították, azóta új korlát épült, de a nemtörődomség következtében a rajz azóta is ott maradt. 2. A halottat már régen elszállították, azóta új korlát épült, de a halál képe túléli az embert, *memento mori*. 3. Abszurd világunkban ne keress logikát. 4. A lét -- valamilyen negyedik dimenzióban -- áthatol az emberen és (mint itt e korlát, átdöfi és) elpusztítja. 5. Az embertelen nagyvárosi élet kellei elpusztítják az embert. Stb. Mindenesetre valamennyi olvasat tartalmazza az adott viszonyokkal szemben elfoglalt szemlélődően kritikai attitűd, illetve a kifordítás mozzanatát.

Az "utca" többnyire nem jogsértő, de nem is tiszteli különösképpen a hatalom jogrendszerét: tudja és rendre kifejezésre juttatja, hogy annak igazságossága, az általános jogérzékkel való harmóniája ugyancsak relatív, s bár sosem állít e hivatalos joggal szembe egy másik, hasonlóképpen kidolgozott jogfelfogást, szívesen hivatkozik a közösségi önszabályozás állam és jog előtti elveire és formáira. A konkrét esetek megítélésében – az indulatok elszabadulásának szélsőséges eseteitől eltekintve – többnyire erre, illetve az erre alapozott "ösztönös jogérzékére", pontosabban szólván "ösztönös igazságérzetére" támaszkodva hozza meg konkrét, a hivatalos felfogással hol nagyjából egyező, hol attól eltérő döntéseit.

*

(1999, 2008).

Bibliográfia

- A. Gergely András (1999) "Koccanások és koccintások". A sebesség és az erőszak igazságértéke (Megfigyelések a közlekedési rituálék jelentéstartalmairól). In: Kézdi Nagy Géza (szerk.): Menyeruwa. Tanulmányok a 70 éves Boglár Lajos tiszteletére. Szimbiózis könyvek - 8. ELTE BTK Kulturális Antropológiai Tanszék évkönyve, Bp.
- Anderson, Benedict: (1992): *Imagined Communities. (Reflection on the Origin and Spread of Nationalism,* Verso, London--New York--New Delhi
- Balázs Géza: (1987) A firikálások kutatása és nyelvi jellemzői Magyarországon, *Magyar Nyelvőr*, (111) 1987/3
- Balázs Géza (1988): Tetovált szövegek Magyarországon, *Magyar Nyelv*, 1988/4
- Balázs Géza: (1989) Faliratok. (A politikai graffitiről), *Tekintet*, 1989. 8sz.
- Balázs Géza: (1991): Feliratos jelvények Magyarországon a nyolcvanas évek végén, *Magyar Nyelv* (87) 1991/2
- Balázs Géza: (1993) A jelszó szemiotikai, nyelvi arculata, *Magyar Nyelv* 1993/1
- Balázs Géza: (1999) Kommunikációs létformák és átcsapások. *Magyar Nyelv* 1999/2
- Balogh Zoltán: (1981): A viselet nyelvén. Vázlat az öltözködésszociológiáról. *Jel-Kép*, 1981/1
- Barthes, Roland: (1983) *Mitológiák, Európa*, Bp.
- Baudrillard, Jean: (1987) *A tárgyak rendszere*, Gondolat, Bp.
- Bessenyei István--Heller Mária: (1980): A reklám: a csereérték ügynöke, vagy a fogyasztás szolgálóleánya? *Jel-Kép*, 1980/2
- Botkin, B.(1967): *Automobile Humor: from the Horseless Carriage to the Compact Car*, *Journal of Popular Culture*, 1967/1.
- Cohen, Anthony (1985): *The Symbolic Construction of Community, Key Ideas*, Routledge, London-New York
- Csapody Tamás (szerk.) (1991): *A polgári engedtelenség helse az alétkormányos demokráciákban, T-Twins*, Bp.
- De Certeau, Michel: (1984): *The Practice of Everyday Life*, Berkeley, University of California
- Dolgin, J. L. --Kemnitzer, D.S. --Schneider, D. M. (1977) *Symbolic Anthropology*, Columbia Univ. Press, New York
- Douglas, Mary (1966): *Purity and Danger: an Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London, Routledge & Kegan Paul, London
- Douglas, Mary (2003): *Rejtett jelentések*, Budapest, Osiris

- Erneyi Katalin: (1997) Magyarországi politikai plakátok politikai firkái 1990. In: Kapitány Ágnes--Kapitány Gábor (szerk.): Rendszerváltás, világgépváltozás, mellékutca, MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek, 31. Bp.
- Garfinkel, Harold (1956) Conditions of Successful Degradation Ceremonies, *American Journal of Sociology* 61.
- Gusfield, Joseph, R.--Michalowicz, Jerzy: (1989): Világi szimbolizmus (Tanulmányok a rítusról, szertartásról és a szimbolikus rendről a modern életben). *Szociológiai Figyelő*, 1989/2
- Gyáni Gábor: (1998): Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870-1940. Új Mandátum, Bp.
- Hankiss Elemér: (1998) Az emberi kaland, Helikon, Bp.
- Hankiss Elemér: (1999) Proletár reneszánsz, Osiris, Bp.
- Herzfeld, Michael: (1997): *Cultural Intimacy. (Social Poetics in the Nation-State)* Routledge, New York--London
- Hofer Tamás: (1992): Harc a rendszerváltásért a szimbolikus mezőben. 1989. március 15-e Budapesten, Politikatudományi Szemle, 1992/1
- Kapitány Ágnes—Kapitány Gábor (1989): *Intézménymimika*, VITA, Bp.
- Kapitány Ágnes--Kapitány Gábor: (1998) *Értékválasztás, 1998. (A választási kampányműsorok szimbolikus és értéküzenetei)*, Új Mandátum. Bp.
- Kapitány Ágnes—Kapitány Gábor (2000) *Beszélő házak*, Kossuth, Bp.
- Kapitány Ágnes—Kapitány Gábor: (2003) *Értékválasztás, 2002*, Új Mandátum, Bp-
- Kapitány Ágnes—Kapitány Gábor (2006) *Intézménymimika 2*. Új Mandátum, Bp.
- Kapitány Ágnes—Kapitány Gábor: (2007): *Értékválasztás 2006. A 2006-os parlamenti választási kampány szimbolikus és értéküzenetei*, {in: Sándor Péter—Vass László—Tolnai Ágnes (szerk.): *Magyarország Politikai Évkönyve, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, Bp.*} II. kötet pp. 1148-1188
- Kapitány Ágnes—Kapitány Gábor (2010): *Pártok és szubkultúrák a politikai kampány tükrében. Értékválasztás 2010.* {In: Antalóczy Tímea—Füstös László—Hankiss Elemér: *Mire jó a kultúra? Magna, Bp.*} pp. 170-278.
- Kleeberg László: (1990) *Plakátpárbaj. Jel-Kép, 1990/2*
- Lemon, Alaina: (1997) *Közlekedés és átmenet: a moszkvai metró. Café Babel, 1997/2*
- Losonczy Ágnes: (2003) *A tárgyak halála – a szemét élete.* (In: Kapitány Ágnes—Kapitány Gábor /szerk./: *Tárgyak és társadalom II. Kapcsolatok: A tér, a tárgy és a képi kultúra összefüggései. Magyar Iparművészeti Egyetem, Bp.*)
- Miller, Daniel et al. (eds.): (1998): *Shopping, Place and Identity*, Routledge, London
- Mumford, Lewis: (1985) *A város a történelemben*, Gondolat, Bp.
- Mumford, Lewis (1986) *A gép mítosza, Európa, Bp.*
- Néma Júlia: (1997) *Plakátháború.* In: Kapitány Ágnes--Kapitány Gábor (szerk.): *Rendszerváltás, világgépváltozás, mellékutca, MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek, 31. Bp.*
- Niedermüller Péter: (1981) *A mindennapok folklórja avagy a folklór mindennapjai*, (In: Niedermüller Péter /szerk./: *Folklór és mindennapi élet, Folklór, társadalom, művészet 7., Népművelési Intézet, Bp.*)
- Niedermüller Péter: (1994) *A város: kultúra, mítosz, integráció. Mozgó Világ 1994/5*
- Niedermüller Péter: (1995): *A város és a városi kultúra: antropológiai megközelítés.* (In: Kapitány Ágnes--Kapitány Gábor /szerk./: (1995) *"Jelbeszéd az életünk". A szimbolizáció története és kutatásának módszerei. Osiris-Századvég, Bp.*
- Orosz István: (1997): *Térbe terített demokrácia, Café Babel, 1997/2*
- Posner, Roland (1989): *Nonverbális jelek a nyilvános kommunikációban*, Jel-Kép, 1989/2
- P. Szűcs Julianna: *A plakát "érdekházasságai". Jel-Kép, 1980/2*
- Pratkanis, Anthony -- Aronson, Elliot: (1992) *A rábeszélőgépj. Ab Ovo, Bp.*
- Rapoport, Amos: (1977) *Human Aspects of Urban Form, (Towards a Man-Environment Approach to Urban Form and Design)*, Pergamon Press, Oxford-New York-etc.
- Rudin, L.-Harless, M. (1970): *Graffiti and Building Use:THE 1968 Election*, *Psychological Reports*, 27.
- Sennett, Richard: (1997): *A semleges város, Café Babel, 1997/2*
- S. Nagy Katalin: (1980/a): *Kulturális kereskedelem és kommunikáció a köztereken*, Jel-Kép, 1980/2
- S. Nagy Katalin: (1980/b) *A városi közterek és a kommunikációs eszközök*, MRT TK. Bp.
- S. Nagy Katalin: (1987/a) *A hirdetésekről*, Jel-Kép, 1987/3
- S. Nagy Katalin: (1987/b) *Vizuális eszközök Mosonmagyaróváron és környékén*, MRT TK
- S. Nagy Katalin /szerk./: (1990) *Vizuális kommunikáció. Művészetszociológiai szöveggyűjtemény. Tankönyvkiadó, Bp*
- S. Nagy Katalin: (2000): *A Hunyadi tér három arca.* (In: Spéder Zsolt--Tóth Pál Péter /szerk./: *Emberi viszonyok. Cseh Szombathy László tiszteletére. Bp.*
- Stocker, T. L. --Dutcher, L. W. --Hargrove, S. M--Cock, E. A.: (1986) *A falfeliratok társadalmi elemzése* (In.: Lammel Annamária--Niedermüller Péter /szerk./: *Folklór--kultúra--élelmód. /Városantropológiai elemzések/, Művelődéskutató Intézet, Bp.)*

- Szabó Máté: (1995): A politikai tiltakozások profilja, In: Kurtán Sándor--Sándor Péter--Vass László (szerk.): Magyarország Politikai Évkönyve, 1995. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Bp.
- Szabó Máté: (1998): A tüntetések szerepe a magyar demokratizálódásban (In.: Kurtán Sándor--Sándor Péter--Vass László (szerk.): Magyarország Évtizedkönyve, A rendszerváltás 1988-1998. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Bp.
- Szombathy Bálint: (1978): Az urbanus környezet szociológiája. Új Symposium, 159-160. (júl.-aug.)
- Tarrow, Sidney:(1989) Democracy and Disorder. Oxford Univ. Press, Oxford--New York
- Tilly, Charles: (1971) Anthropology on the Town (In: L. S. Bourne (ed.): Internal Structure of the City, Oxford Univ. Press, New York
- Tilly, Charles (1978) From Mobilization to Revolution, Random House, New York
- Trunkó Bence: (1997): Kilroy is still here, Café Babel, 1997/2
- Turner, Victor: (1987): The Forest of Symbols, Ithaca, Cornell University Press, Prospect Heights
- Udvarhelyi Éva Tessza: (2000) A bevásárlóközpont mint kulturális tér. Kultúra és Közösség, 2000/2-3
- Vélez-Ibanez, Carlos G. (1988): A marginalitás mítoszai, Kultúra és Közösség, 1988/4
- (Voigt Vilmos és) Munkaközösség: (1981) Adatok május elseje szemiotikájához. (In: Gráfik Imre--Voigt Vilmos /szerk./ Kultúra és szemiotika. Akadémiai, Bp.)
- Voigt Vilmos: (1978) Május elseje jelei, Világosság, 1978/19
- Voigt Vilmos: (1990): A szociális antropológia és a vizuális kommunikáció (In.: S. Nagy Katalin /szerk./: Vizuális kommunikáció. Művészetszociológiai szöveggyűjtemény. Tankönyvkiadó, Bp.)
- Voigt Vilmos (1994). "Éljen és virágozzék.." (A budapesti május elsejéről) Budapesti Negyed. 1994/2